

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA

Katedra rozvojových a environmentálních studií

Pěstování, zpracování a využití víceúčelového druhu

***Moringa oleifera* v Etiopii**

Diplomová práce

Olomouc 2018

Vedoucí práce:

Mgr. Zdeněk Opršal Ph.D.

Autor práce:

Bc. Petra Nováková

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Pěstování, zpracování a využití víceúčelového druhu *Moringa oleifera* v Etiopii“ vypracoval/a samostatně a s použitím uvedené literatury a pramenů.

V Olomouci, dne 10. 4. 2018

podpis

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu mé diplomové práce panu Mgr. Zdeňku Opršalovi, PhD. za ochotu, trpělivost a cenné rady.

Poděkování patří také kolegyni Mgr. Heleně Vlčkové za její čas, rady, poznámky a podporu mně věnovanou při tvorbě této práce.

V neposlední řadě patří díky mému příteli a rodině za podporu během celého studia.

ABSTRAKT

Téma družstevnictví v rozvojových zemích se během posledních deseti let výrazně dostalo do popředí. Různí autoři a neziskové organizace se jím zabývají z několika úhlů pohledů. Díky tomu, že koncept dnešních družstev je nenásilný a zapojuje schopnosti místních obyvatel, je možné mluvit o potenciálně dobrém nástroji k rozvoji. Tato práce se specificky zaměřuje na druh stromu zvaný *Moringa oleifera*. Jedná se o původní dřevinu vyšších nadmořských výšek na jihozápadě Etiopie, kterou tady lidé používají po staletí k různým účelům. V teoretické části se krátce pojednává o přírodních podmínkách oblasti, obecně o zemědělství a družstvech v Etiopii. Do této kapitoly je začleněno i představení moringy. Ve výzkumné části práce jsou popsáni všichni účastníci a jejich socioekonomické podmínky, vztah k morinze, k práci v družstvu a dalším způsobům obživy. Poslední část této práce shrnuje výsledky a staví je vedle výsledků a poznatků jiných výzkumů zaměřených na družstevnictví a na moringu v životě obyvatel rozvojových zemí.

Klíčová slova: zemědělská družstva, moringa, Etiopie, udržitelný rozvoj

ABSTRACT

The topic of cooperative in developing countries is greatly coming on attention during the last ten years. Various authors and nonprofit organizationc deal with several angles of view. Thanks to the fact that the concept of today's cooperatives is not violent and engages local people it is possible to speak of a potentially good development tool. This work focuses specifically on the type of tree called *Moringa oleifera*. These are autochtonous species growing in higher altitude in the southwestern part of Ethiopia, which people have been using for centuries for various purposes. The theoretical part is about the natural conditions of the area, and even in general about agriculture and cooperatives in Ethiopia. The same chapter includes the intorduction of moringa. The research part of thesis decribes all the participants and their socio-economic conditions, the relation to moringa, cooperative work and other livelihoods. The last part of this work sums up the results and equates them with the results and findings of further research focused on coopertivity and moringa in the lives of the inhabitants of developing countries.

Keywords: agricultural cooperatives, moringa, Ethiopia, sustainable development

Obsah

ABSTRAKT.....	4
ÚVOD	6
TEORETICKÁ ČÁST	7
1. Etiopie z pohledu rozvoje (ekonomie, statistické údaje...)	7
2. Význam zemědělství v Etiopii	8
3. Význam družstev	10
<i>3.1 Družstva v rozvoji venkova a jejich zajištění potravinové bezpečnosti v Etiopii</i>	<i>10</i>
<i>3.2 Ekonomické a sociální aspekty zemědělských družstev v Etiopii</i>	<i>11</i>
<i>3.3 Postavení družstev v jižní Etiopii – právní ukotvení</i>	<i>13</i>
<i>3.4 Podpora družstev neziskovými organizacemi a vládami</i>	<i>15</i>
<i>3.5 Příklady konkrétních družstev v jižní Etiopii</i>	<i>19</i>
4. Moringa olejodárná	21
<i>4.1 Popis rostliny / superpotravinu</i>	<i>21</i>
<i>4.2 Význam moringy</i>	<i>24</i>
VÝZKUMNÁ ČÁST	26
5. Případová studie: Družstva, farmáři a prodejci zapojeni do produkce moringy olejodárné v oblasti Konso a Arba Minch, region SNNPR, Jižní Etiopie	26
<i>5.1 Metodologie výzkumu.....</i>	<i>27</i>
<i>5.2 Lokalita výzkumu.....</i>	<i>33</i>
<i>5.3 Zemědělství v Konsu a Arba Minch</i>	<i>35</i>
<i>5.4 Moringa v Konsu a Arba Minch.....</i>	<i>40</i>
<i>5.5 Družstva, farmáři a obchodníci - popis jednotlivých participujících skupin</i>	<i>53</i>
6. Externí vlivy na pěstování, zpracování a prodej moringy	77
7. Diskuze	82
ZÁVĚR	85
ZDROJE	86

ÚVOD

Moringa olejodárna (*Moringa oleifera*) je rostlina stromovitého vzrůstu původem z podhůří Himalájí. Z důvodu nutričních přínosů pro člověka jsou produkty této rostliny označovány jako tzv. superpotraviny. Výrobky z moringy se v evropských zemích prosazují během posledních 10 let, avšak v zemích Asie a Afriky je tento strom známý mnoho let a jeho pěstování má dlouhou tradici. Díky její odolnosti a nutričním kvalitám má velký potenciál pro výživu obyvatel (nejen) rozvojových zemí.

Pod značkou mojeMoringa se prezentují výhradní dovozci moringy olejodárné do České republiky. Produkty moringy (v podobě prášku z drcených listů) se dovážejí z jižní Etiopie. Produkt zpracovávají ženy ze svépomocného družstva, které moringu pěstují, sklízí a suší. Jejich působiště je oblast Arba Minch. Z přivezeného meziprojektu dovozci v České republice vyrábějí a na trhu nabízejí tablety, čaje, masti a krémy.

Ženy z družstva, se kterou společnost mojeMoringa začala spolupracovat, pěstují moringu kvůli zajištění obživy svých, často početných, rodin. Zároveň však platí, že pěstování a užívání moringy má v této oblasti dlouhodobou tradici. Členky družstva tedy našly způsob, jak zlepšit vlastní životní standard za pomoci plodiny kterou znají a ke které mají vztah. Nesporným kladem moringy je nenáročnost pěstování. Tento druh dobře snáší suché klima s nižšími objemy srážek a chudší půdy. Díky své odolnosti se jeví jako ideální druh pro rozvojové země v oblasti tropů a subtropů, kde přírodní podmínky komplikují pěstování zemědělských plodin. Moringa má z důvodu nutriční kvality z ní odvozených produktů potenciál zvýšit potravinovou bezpečnost a kvalitu výživy obyvatel subsaharské Afriky.

Práce se zaměřuje na výzkum ženských svépomocných družstev zabývajících se pěstováním moringy v oblasti Arba Minch. V létě roku 2016 proběhl kvalitativní výzkum, v rámci kterého byly vedeny rozhovory se ženami pracujícími v těchto sdruženích. Postupně docházelo ke kontaktování dalších družstev a byly získány informace o jejich původu, fungování, struktuře a organizaci a také o významu družstev zabývajících se pěstováním moringy při zajištění obživy svých členů.

TEORETICKÁ ČÁST

1. Etiopie z pohledu rozvoje (ekonomie, statistické údaje)

Etiopie je s populací 101 milionů obyvatel druhou nejlidnatější zemí subsaharské Afriky. V roce 2015 populační růst této východoafrické země dosahoval 2,5 %. Přívlastek Etiopie je „nejstarší civilizace světa“, bohužel se však tato země v dnešní době řadí mezi jednu z nejchudších. Podle Světové banky činí hrubý národní příjem (na osobu) 590 amerických dolarů, což je méně, než je regionální průměr (World Bank). Přesto má etiopská vláda v plánu do deseti let dosáhnout na status země s nižšími středními příjmy (*lower-middle income country*) (UNCTADstat, 2017).

Z ekonomického hlediska došlo podle zprávy UNCTAD mezi lety 2008 a 2016 k výraznému ekonomickému růstu. Hodnota 27,07 bilionů USD v roce 2008 vzrostla na 72,37 bilionů USD v roce 2016 a rostoucí trend pokračuje. Většina tohoto růstu je připisována rozvoji sektoru služeb a zemědělského sektoru. Podle UNDP se také zvyšuje spotřeba domácností a veřejné investice (UNDP, 2017). Ekonomický růst se projevuje ve snižování chudoby v městských a venkovských oblastech. V roce 2000 žilo pod hranicí absolutní chudoby 55,3 % obyvatel Etiopie, tato hodnota však do roku 2014 klesla na 29,6 % (CIA, 2018) (při hranici chudoby stanovené na 1,90 USD/den) (UNDP, 2017).

Světová banka ve své zprávě identifikuje výzvy a příležitosti ekonomiky Etiopie a trhu práce. Zpráva vyzdvihuje odolnost etiopské ekonomiky vůči následkům sucha, která jsou každým rokem intenzivnější. Udává, že ekonomický růst, navzdory klimaticky nepříznivým obdobím a obdobím nestability, dosahuje od roku 2004 hodnot kolem 10 % (8 % v roce 2016) (World Bank, 2016). Světová banka definuje dvě hlavní výzvy pro Etiopii - (1) udržení ekonomického růstu a (2) další snižování chudoby. Nástrojem má být zlepšení fyzické infrastruktury prostřednictvím veřejných investic, a také zkvalitnění systému veřejného řízení a posílení místních orgánů a odpovědnosti těchto orgánů vůči občanům (World Bank, 2017).

Z afrických zemí patří Etiopie k těm, které dosáhly výrazného pokroku při plnění rozvojových cílů tisíciletí. Během posledních dvou desetiletí došlo ke značnému pokroku v klíčových ukazatelích lidského rozvoje: čtyřnásobně se zvýšil počet žáků

na základních školách, na polovinu byla snížena dětská úmrtnost a počet lidí s přístupem k pitné vodě se zdvojnásobil (World Bank, 2017). Nicméně Etiopie stále čelí výzvám především v oblasti snižování úmrtí matek a v problematice rovnosti pohlaví. Podobně neúplné je naplňování cílů v oblasti vzdělání. Přestože se dostupnost vzdělání zvýšila, jeho kvalita není uspokojivá a stále přetrvávají regionální a genderové disparity.

2. Význam zemědělství v Etiopii

Zemědělství je základem pro etiopskou ekonomiku a dá se říci, že celkový hospodářský růst země je úzce svázán s úspěchem v zemědělském sektoru.

Agroekologické podmínky zájmové oblasti

Práce se týká jižní části Etiopie, kde probíhal výzkum. Etiopie je rozdělena do několika regionů na základě etnicity. V tomto případě mluvíme o Southern Nations, Nationalities, and Peoples' Region, jehož hlavním městem je Awassa. Region je dále administrativně rozčleněn na 13 zón, 133 wored a 3512 kebelí (Thiede, 2014). Oblast výzkumu se nachází v Awassa Zuriya Woreda, zóně Gamo Gofa a Konso zóně. Woreda leží ve Velké příkopové propadlině, průměrná nadmořská výška je 1700 m n. m (Thiede, 2014). Arba Minch je hlavním městem woredy a kolem něj se nachází mnoho vesnic (kebele). Arba Minch leží 505 km jižně od Addis Abeba, hlavního města Etiopie, v nadmořské výšce 1200-1300 m s průměrnou roční teplotou 29,7°C (Bekele a spol., 2017).

Rozloha okresu Awassa Zuriya činí přibližně 21 060 ha s celkovým počtem obyvatel okolo 132 tisíc (2012). Woreda je rozdělena na dvě agro-ekologické zóny; 75% Kola (suchá nížina) a 25% Wovna Dega (slabě vlhká). Oblast se nalézá v nadmořské výšce 1680-2080. Střední roční teplota oblasti je 27°C. Roční srážky se pohybují v rozsahu 600-1400 mm a jsou rozloženy do dvou dešťových období. Woreda je charakterizována různými způsoby využití půdy. Z celkové rozlohy 21 060 ha je 1757 ha pokryto trvalými travními porosty a 14 349 ha orné půdy s jednoletými plodinami. Pouze 1 147 ha tvoří lesy, 27 ha pastviny a mokřady a 687 ha je pokryto bažinami. Hlavní potravinovou základnu obyvatel tvoří enset (nepravý banánovník produkující zemní hlízy) a smíšené produkční systémy jednoletých plodin, které jsou

doplněny o živočišnou výrobu. Vedle trvalých plodin pěstují farmáři v této oblasti nejčastěji kukuřici, fazole, brambory, proso, chilli papričky a jiné koření. V AZW přší většinou ve dvou obdobích, a to v létě a na podzim, v obou produkčních zónách je úroda významně závislá na dešti. Farmáři z ekonomických důvodů upřednostňují kukuřici. Chov dobytka je také důležitou složkou hospodářského systému AZW, rozloha společných pastvin se však zmenšuje, protože došlo k jejich přeměně na pole uspokojující přímou spotřebu domácnosti (Krieglerová, 2012).

Zemědělství obsazuje první příčky života i živobytí většiny obyvatel Etiopie. Až 12 milionů domácností drobných zemědělců tvoří 95 % zemědělské produkce a zaměstnává 85 % obyvatel. Etiopská vláda stojí za podporou zemědělského rozvoje pomocí stanovení řady politik, strategií a programů s cílem dosáhnout potravinové a výživové bezpečnosti a budování odolnosti vůči šokům, stresům a sezónním změnám. Zemědělský sektor je jeden z hlavních sektorů, které řídí růst země. Jestliže bude vláda pokračovat ve svých podpůrných strategiích, může Etiopie dosáhnout na status země se středním příjmem (FAO Country profile).

Zemědělská půda tvoří 36 259 ha z celkové rozlohy 110 430 ha (FAO estimate, 2014). Většina orné půdy v horách je vhodná k pěstování obilovin, k tomuto účelu se využívá ze 70 %. Ve vyšších polohách farmáři nejčastěji pěstují pšenici a ječmen a v nižších nadmořských výškách je běžné pěstování čiroku, kukuřice a teffu (*Eragrostis tef*, milička habešská). Při pěstování obilovin obecně je půda po významnou část roku obnažená a tím pádem náchylná k degradaci. 20 % orných půd je ale osázeno víceletými rostlinami. Je to zejména káva, olejnin, ovocné stromy, bavlna a enset. Enset představuje jednu z významných endemických rostlin sloužících k výrobě místních pokrmů. Enset zároveň působí jako půdochranná rostlina, chrání povrch země před vysoušením a prudkými dešti způsobujícími degradaci, která zhoršuje podmínky a možnosti farmářů (Berry, 2003).

3. Význam družstev

3.1 Družstva v rozvoji venkova a jejich zajištění potravinové bezpečnosti v Etiopii

Zemědělství zůstává důležitým sektorem etiopské ekonomie. Významnou podpůrnou roli sehrávají v zemědělském odvětví družstva. Družstva jsou aktivní v oblasti poskytování vstupních informací, zpracování zemědělských produktů, skladování, usnadnění marketingových vstupů a výstupů. Družstvo je také důležitým aktérem v poskytování finančního zprostředkování (spořitelních a úvěrových služeb) v oblastech se špatnou dostupností formálních bankovních služeb.

Systém družstev se objevil v Etiopii v padesátých letech minulého století. V tomto období probíhaly snahy o přechod od samozásobitelského zemědělství k zemědělství komerčnímu. V sedmdesátých letech získal v Etiopii moc Mengistu Haile Mariam, který v čele svého vojenského režimu orientovaného na Sovětský svaz realizoval politiky inspirované komunistickými režimy východní Evropy. Tyto politiky s sebou přinesly radikální reformy, jejichž příkladem je Pozemková reforma z března roku 1975, která zakazovala soukromé vlastnictví půdy. Zemědělci byli v období vlády mengistova režimu nuceni vstupovat do družstev a vzdát se své půdy pro kolektivní využití. Důsledkem těchto kroků byla značná nepopularita družstev mezi obyvateli etiopského venkova. (Tefera, 2017)

Až teprve změna režimu a uvolnění poměrů v roce 1991 otevřelo cestu družstvům založeným na dobrovolné participaci svých členů. Tato družstva, na rozdíl od družstev z období mengistova režimu, naplňují principy Mezinárodního družstevního svazu (International Co-operative Alliance, ICA) (Dorosh, 2013). ICA definuje družstvo jako autonomní sdružení osob dobrovolně spojených za účelem uspokojování jejich společných hospodářských, sociálních a kulturních potřeb a cílů prostřednictvím demokraticky řízeného podniku ve společném vlastnictví (Rena, 2017).

Za pět let od roku 2008 vzrostl podle údajů etiopské vládní Federální družstevní agentury (Federal Cooperative Agency, FCA) počet družstev v Etiopii o 87,4 %. Velký podíl na tomto růstu má expanze družstev v regionech Oromia, Tigray a Somali, kde

počet družstev vzrostl v období 2007-2012 o 283 %, 181 % respektive 191 %. K roku 2012 zastávalo 6,5 milionu obyvatel Etiopie členství v družstvu. Z tohoto počtu bylo 21,5 % žen. Celkově se jednalo o více než 43 000 družstev (Bernard a kol., 2013). Zemědělská družstva tvoří přibližně čtvrtinu (26,5 %) všech družstev v zemi. Bernard a kol. (2013) poukazují na rozdíly v zastoupení zemědělských družstev na celkovém počtu družstev v rámci jednotlivých regionů. Nejvíce jsou zastoupena v regionech Tigray, Amhara, Oromio (zemědělská družstva zde tvoří více než 27 %) a v menší míře v regionu SNNPR (Southern Nations, Nationalities, and Peoples' Region), kde zemědělská družstva tvoří 17,5 % ze všech typů družstev nacházejících se v regionu.

3.2 Ekonomické a sociální aspekty zemědělských družstev v Etiopii

Pozoruhodný nárůst družstev v Etiopii zvyrazňuje některé problémy a výzvy, se kterými se etiopská družstva potýkají. Mezi hlavní výzvy družstev patří podle Tesfamariama (2015) i) nedostatek povědomí, ii) slabé řízení a iii) nedostatečná podpora, kapacity a kontrola družstev. Nedostatečná informovanost o účelu a pravidlech družstev vede podle Tesfamariama (2015) k nereálným očekáváním. Lidé mají tendenci považovat družstva za prostředek k získání vybavení a výhod od vlády. Slabé řízení je důsledkem nedostatečných kapacit členů řídicích orgánů družstev v oblasti finančního řízení a marketingu. Ve většině případů nejsou družstva schopna zaměstnávat kvalifikované odborníky, finanční management tak připadá na členy družstva bez adekvátního vzdělání či zkušeností v této oblasti. Kvalitní řízení veřejných záležitostí družstev považuje Tesfamariam (2015) za jejich hlavní a zásadní slabinu. Situaci neprospívá ani omezená schopnost etiopské Federální družstevní agentury FCA účinně podporovat, regulovat a dohlížet na zemědělská družstva. To je podle Tesfamariama (2015) dáno jednak nepřítomností specializovaných jednotek na federální a regionální úrovni a na úrovni okresů (wored) pověřených podporou a regulací různých typů družstev, a pak také omezená mobilita zaměstnanců FCA kvůli nedostatku dopravních prostředků a vysokým nákladům spojeným s cestami do odlehlých oblastí. Vedle výše uvedených problémů organizačního charakteru čelí etiopská družstva nedostatkům v oblasti marketingu a schopnosti pružně reagovat na poptávku trhu.

Zemědělská družstva přináší ekonomické a sociální výhody nejen svým členům, ale také zaměstnancům. Množství a charakter zaměstnaneckých poměrů závisí také na typu družstva. Eman (2009) uvádí, že v družstvech zaměřených na produkci obilovin je vyšší tendence zaměstnávat krátkodobé zaměstnance, zatímco u družstev orientovaných na produkci a zpracování kávy jsou počty krátkodobých zaměstnanců omezené. Podle téhož autora družstva v roce 2007 poskytla přibližně 82 tisíc pracovních míst. Nezanedbatelný je multiplikační efekt družstev, která nabízejí příležitost pro drobné dodavatele zemědělských vstupů. Sociální benefity družstev spočívají také v posilování sociálního kapitálu jejich členů. Tento sociální kapitál má podle ILO (2008) vazbu na funkci sociální ochrany, kterou družstva plní vůči svým členům například při ztrátě pracovní síly nebo přechodného nedostatku finančních prostředků v důsledku nemoci apod. Tato sociální ochrana je v rozvinutých státech standardně zajišťována a poskytována vládou, avšak ve většině afrických zemí formální instituce tohoto typu nejsou dostatečně rozvinuty a mohou být částečně nahrazeny družstvy. Podle Enarsona (2005) není výjimkou, že družstva v případě potřeby přispívají na lékařskou péči, svatební obřady či pohřby svých členů. Náklady na pomoc pro své členy jsou hrazeny z odvodů do sociálního fondu ve výši 1 až 5 % zisku jednotlivých členů družstva. Tyto prostředky mohou být podle Lemma (2009) využity kromě výše uvedených účelů také ke vzdělávání členů kooperativ a/nebo vzdělávání dětí. Dostupnost základních sociálních služeb podporují družstva podle téhož autora také výstavbou příslušné infrastruktury (školy a jejich vybavení, zpevněné cesty, kliniky, zajištěné zdroje pitné vody aj.)

Velkou výzvou pro etiopská družstva představuje rovné zapojení mužů a žen. Doposud je většina družstev zakládána, tvořena a vedena muži což je vysvětleno tradičním rozložením vlastnických práv zemědělského majetku. Naopak ve družstvech zaměřených na služby (SACCO) zaujímají takto důležité role hlavně ženy. Pártl (2011) ve své práci tento fakt vysvětluje obecně odpovědnějším a důvěryhodnějším vztahem žen k penězům. Jak je řečeno ve zprávě ILO (2008), tradičně se ženy věnují práci v domácnosti či péči o rodinu a nemají příležitost zvýšit rodinný příjem. Často alespoň prodávají vypěstované plodiny na místním trhu. Samostatné podnikání je pro ženy v Africe komplikované. Richardson (2004) ve své

práci mimo běžné problémy malého afrického podnikatele uvádí sociální, kulturní, znalostní a technologické potíže, se kterými se i etiopské ženy potýkají. Překážkou je i odpovědnost vůči rodině a domácnosti, navíc ženy běžně nemají přístup k finančním zdrojům rodiny (Richardson, 2004). Některá družstva jsou zakládána přímo pro posílení vlivu žen. Dávají jim možnost zlepšit své postavení, rozšířit příležitosti a dovednosti což ve výsledku může vést k posílení samostatnosti žen a jejich nezávislosti v rámci domácnosti. Dle zprávy ILO (2008) zaujímal až 14 % žen určitou funkci v rámci družstva, a to v roce 2008. Ženy přichází do družstev z různých podnětů. Nezřídka je to participace jiných žen z komunity či některého z členů rodiny. Lemma (2009) uvádí, že většina žen se uplatňuje v řemeslných družstvech a SACCO. Tyto ženy jsou dle Lemmy (2009) v životě úspěšnější a mají vyšší potenciál než ženy v tradičních sociálních rolích. Autor zdůrazňuje fakt, že úspěšnější a efektivnější řízení mají právě družstva, ve kterých převládají ženy.

3.3 Postavení družstev v jižní Etiopii – právní ukotvení

Vládní rozvojový program ADLI a Marketingová strategie předpokládají podle Derese (2014) významnou roli družstev v úsilí o rozvoj a redukci chudoby v Etiopii. V souladu s tímto předpokladem byla vydána obecná legislativa stanovující formální pravidla a postupy, kterými se má řídit vývoj a činnost všech typů družstev v zemi (Cooperative Societies Proclamation No. 147/1998 a 402/2004). Toto prohlášení představuje motivační strukturu, která směřuje chování družstev a jejich členů. Cíle družstevních unií vyplývajících z prohlášení jsou vytváření úspor a vzájemná pomoc mezi členy sdružováním svých zdrojů, znalostí a majetku tak, aby se mohli aktivně účastnit ekonomického systému volného trhu (Derese, 2014). Společně s těmito informacemi se v první části prohlášení nachází rozpis základních zásad družstev definovaných ICA. Tyto zásady zní:

- 1. Družstva jsou dobrovolné otevřené organizace umožňující všem lidem, pokud přijmou odpovědnost členství, užívat jejich služeb. A to bez genderové, sociální, rasové, politické či náboženské diskriminace. (ICA, 1995)*

2. *Družstva jsou demokratické organizace řízené jejich členy, kteří se aktivně zúčastňují rozhodováním a vytvářením konkrétních politik. Muži a ženy, kteří jsou zvoleni do vedoucích pozic, jsou zodpovědní všem členům družstva. Všichni členové mají stejné volební právo s platností pravidla: jeden člen-jeden hlas. (ICA, 1995)*
3. *Všichni členové přispívají stejnou měrou k celkovému kapitálu svého družstva a minimálně část svého kapitálu dávají ve prospěch společného. Za tento vložený kapitál pak členové dostávají menší (jindy žádné) finanční kompenzace. Přebytky alokují na jakýkoli z následujících účelů: rozvoj družstva, nastavení finančních rezerv, rozdělení mezi členy proporčně podle objemu jejich transakcí s družstvem, podpora ostatních aktivit družstvem schválených. (ICA, 1995)*
4. *Družstvo je samosprávná organizace řízená svými členy. V případě jakékoli spolupráce s dalšími organizacemi včetně např. úřadů či navyšování kapitál zvenčí, se musí řídit podmínkami, které zaručují demokratickou kontrolu jejich členy a zachovávají družstevní autonomii. (ICA, 1995)*
5. *Družstva poskytují vzdělání a školení svým členům, voleným zástupcům, manažerům a zaměstnancům, aby mohli přispívat k rozvoji jejich družstva. Informují širokou veřejnost, zejména mládež, o povaze a prospěšnosti družstev. (ICA, 1995)*
6. *Družstva slouží svým členům nejefektivněji a nejvíce posilují družstevnické hnutí skrze spolupráci na lokální, národní, regionální a mezinárodní úrovni. (ICA, 1995)*
7. *Družstva se snaží o udržitelný rozvoj svých komunit prostřednictvím politik schválených svými členy. (ICA, 1995)*

3.4 Podpora družstev neziskovými organizacemi a vládami

Úspěch družstev závisí na společné snaze jejich, neziskových organizací, etiopské vlády, případně i zahraničních vlád. Tento názor uvádí Jeffrey James ve svém článku z roku 2012. Podle zmíněného autora není model družstev schopen samostatně a dlouhodobě udržitelně fungovat bez zásahů vnějších aktérů, což ale přináší riziko závislosti družstva na pomoci. Role jsou rozděleny tak, že družstva náleží k vládě a neziskový sektor zastává roli prostředníka pro realizaci zahraničních vztahů (Jeffrey, 2012). Podílí-li se neziskové organizace na budování a organizaci družstva je vhodné, aby se zaměřovaly primárně na soběstačnost cílové skupiny a budování kapacit, které zvýší potenciál dlouhodobé udržitelnosti družstev. Dříve pomoc spočívala spíše v technické podpoře, na vzestupu ale je podpora administrativ, které pomohou vybudovat potřebné instituce. Tento potenciál jde vstříc ideám samotných představitelů družstev, kteří preferují takovou pomoc, která bude přínosem i pro budoucí generace (Jeffrey, 2012).

Neziskové organizace směřují svou pomoc do Etiopie přibližně 40 let (Jeffrey, 2012). Jedná se například o velké světové organizace jako ILO, IFAD, UNDP, FAO, Světová banka a Africká rozvojová banka. Za nejdůležitější organizaci považuje Eman (2009) ILO, která podporuje družstevní reformy od roku 1990 a jako zástupce bilaterální spolupráce uvádí USAID a GTZ, kteří se ve svých programech zaměřují i na etiopská družstva. V roce 1995 byla založena organizace Agricultural Cooperatives in Ethiopia (ACE), a to za pomoci americké neziskové organizace Agriculture Cooperative Development Integrated Volunteers Overseas Assistance (ACDI/VOCA). ACE spolupracuje na zakládání nových družstev a je považována za lídra ekonomické transformace, kterou Etiopie prochází (Jeffrey, 2012). ACDI/VOCA je nadále aktivní v realizování konkrétních projektů. V posledním z nich se zaměřuje na budování kapacit a cílenou technickou pomoc v rámci organizací vlastněných a provozovaných zemědělci, a to cíleným zlepšováním řízení, managementu a zkvalitňováním výrobních kapacit. Činnost družstev je dále podporována budováním moderních marketingových infrastruktur, vytvářením obchodních vazeb mezi družstvy navzájem a jejich setkávání za účelem výměny zkušeností (ACDIVOCA, 2018). Svůj podíl na rozvojové spolupráci mají dále Action Aid Ethiopia, Self Help Development

International, Oxfam America, Oxfam GB, SOS/Sahel International, World Vision. Tito se ve svých programech věnují přímo spolupráci s družstvy (Emana, 2009). Jako příklad práce neziskového sektoru bych uvedla japonskou neziskovou organizace JICA (Japan International Cooperation Agency), která poskytuje rozvojovou pomoc aktivně směřovanou na družstva. Jejich aktivity zahrnují projekty se zaměřením na různá odvětví – vzdělání, zdraví, řízení vodních zdrojů, zemědělství a rozvoj venkova. Za zmínku stojí například projekt One Village One Product (OVOP). Tento model je strukturován tak, aby byla v komunitě vytvořena propojující síť. Tím je formulována vize pro transformaci socioekonomického výhledu komunity, která by měla být soustředěna zejména na produkci zboží s přidanou hodnotou, pak by mohly účinně konkurovat na globálním trhu. Rozvojový koncept je založen na využití místních zdrojů včetně komodit, surovin, technologií a také lidských zdrojů. Způsobem využití základní kompetence komunity je upevňován pocit sebedůvěry, posilováno vlastnictví a silná vůle vytvářet konkurenční výhodu aktérů. Model OVOP je založen na třech klíčových pilířích, které se zaměřují na dosažení hospodářského a sociálního rozvoje komunity (Ohaya a kol., 2017).

Podpora družstev vládami

Na základě významu družstev v ekonomikách zemí mají vlády větší či menší zájem o regulaci a poskytování podpory družstvům, konkrétně těm zemědělským. Díky obecnému významu družstev, a dále pak družstev zemědělských, se projevují patřičné snahy stran etiopské vlády na podporu udržitelného rozvoje a funkce družstev (Teshome, 2006). Zapojení a zásahy vlády v tomto sektoru se pohybují od dohlížení a regulací až po skutečnou realizaci nebo cílenou podporu. Ve většině zemí vláda poskytuje cílené služby (organizování, školení, audit atd.), včetně podpory družstev v počátečních fázích vývoje. Postupně jsou tyto služby/podpora poskytovány soukromými, veřejnými, nevládními organizacemi a subjekty zainteresovanými do systému družstev. V mnoha případech jsou dobře fungující družstva nezávislá na přímém vlivu vlády. Záznamy z více zemí dokazují, že zásah vlády v určitých oblastech je zvláště škodlivý pro růst a udržitelnost družstev. Nucení členů vstoupit do družstva, rozhodování o tom, co družstva budou produkovat (zboží nebo služby, nebo způsob jakým je poskytovat), politicky motivovaný vliv vlád

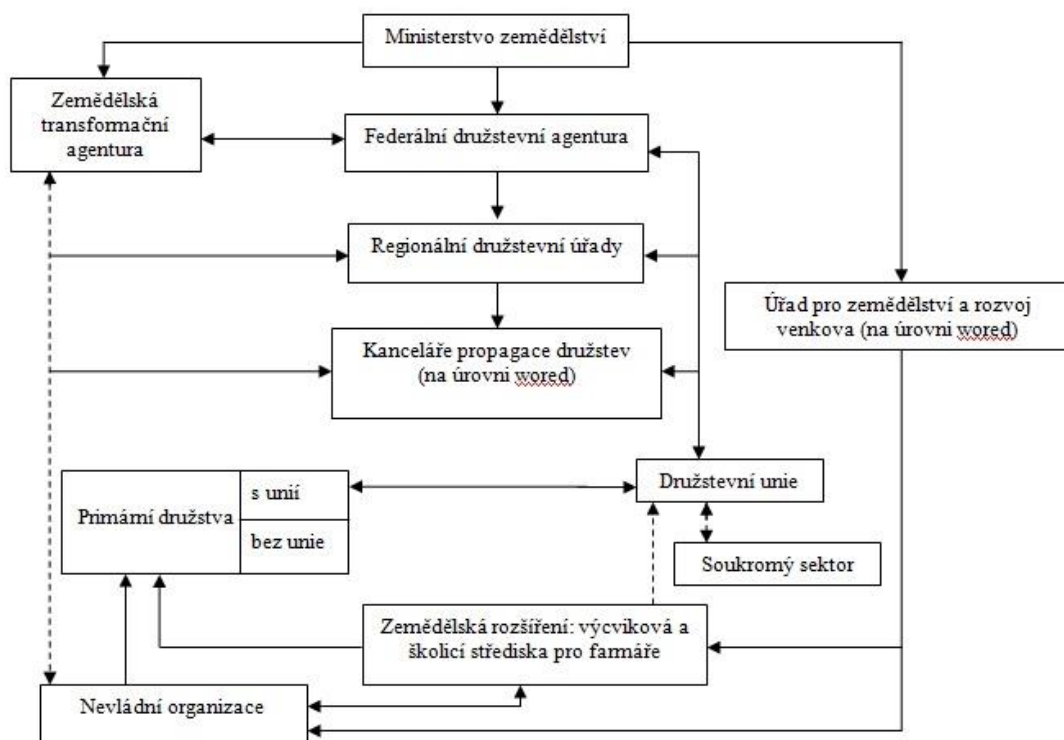
na výběr nebo odvolávání lídrů družstev nebo jejich zaměstnanců. Žádný z těchto uvedených faktorů nelze označit jako pozitivní či příznivý pro družstva. Ovšem ne vždy je spolupráce takto vyostřena (Derese, 2014).

Zemědělská družstva v Etiopii jsou formálně autonomní, ačkoliv nezdávka zaznávají ze strany zúčastněných subjektivní důkazy o zasahování místní správy do fungování družstev a v některých případech do jejich denních aktivit. K takovýmto zásahům nedochází samozřejmě vždy a všude, ovšem pokud se tak stane, jsou silné natolik, aby si farmáři družstva přímo pletla s vládním zařízením (Derese, 2014). Existují ale také záznamy o nesporné podpoře družstev ze strany vlád. Například etiopská vláda zavedla zastřešující Strategii pro rozvoj zemědělského kooperačního sektoru (Agricultural Cooperative Sector Development Strategy ACSDS) 2012-2016, jejíž funkcí je zlepšování produktivity drobných zemědělců a jejich příjmů prostřednictvím sektoru družstev. Velký důraz je na družstva kladen také ve vládním Plánu růstu a transformace (GTP), ve kterém jsou označovány jako hnací síla mobilizace úspor na domácím trhu. Tyto úspory vytvoří zdroj pro financování různých investičních příležitostí (Teshome, 2006). Tesfamariam (2015) také uvádí pozitivní dopad vládou stanoveného komplexního právního rámce. Díky němu začala družstva rozšiřovat vstupy, poskytovat úvěry svým členům, byla umožněna tržní produkce členů na domácím a zahraničním trhu, vznikly družstevní unie za pomoci Cooperative Union Project (CUP) financovaným VOCA, Etiopií a USAID. V družstvech různého typu byl zaznamenán velký nárůst členů (Tesfamariam, 2015). Pod vedením vlády dále vznikly podpůrné orgány, které umožňují zakládání družstev na různých úrovních od federálních regionů až po další nižší úroveň administrativních celků. Tyto vládní úřady pro družstva, které regulují a podporují etiopská družstva, jsou Federal Cooperative Agency (FCA) působící na federální úrovni a Regional Cooperative Promotion Agencies (RCPAs) zaměřená na regionální úroveň. Jejich náplní je podpora zemědělských družstev hlavně v oblasti služeb, odborných zákroků, právního servisu, přístupu k právním službám, přístupu k finančním prostředkům a rozvoji infrastruktury. FCA hraje zásadní roli v registraci a legalizaci družstev, a to díky povinnosti kontrolovat a certifikovat je a monitorovat

jejich výkonnost. Obecně je podpora zaměřována na schopnost a umožňování družstvům samostatně nezávisle účinně a efektivně pracovat (Derese, 2014).

Od poloviny 90. let vyvinula etiopská vláda řadu politik pro podporu rozvoje družstev, mezníkem byla implementace zmiňovaného prohlášení v roce 1998. Experty bylo vysvětleno, že stát mobilizuje zdroje za cílem institucionalizovat nejen organizaci družstev samotných ale také s cílem podpořit družstva s administrací na různé úrovni. Tab. 1 znázorňuje klíčové (státní) organizace zapojené do současného systému podpory družstev, podpory budování kapacit, managementu a bankovníctví, usnadnění úvěrů a vedení (Tefera, 2017).

Tab. 1 Organizace a vztahy v současném systému podpory družstev (Tefera, 2017)

Na úrovni okresu (woredy) podporují družstva dva orgány: Woreda Bureau of Agriculture a Woreda Cooperative Promotion Office. Woreda Bureau of Agriculture podporuje rozšiřování zemědělství jeho prosazováním v sociální sféře prostřednictvím prezentací. Aktivity spojené s rozšiřováním zemědělské produkce, chovem hospodářských zvířat a hospodařením s přírodními zdroji jsou náplní Development Agents (DAs). Respondenti (zemědělci, družstva, družstevní unie) podávají návrhy změn a Development Agents jim poskytují technickou podporu.

Dalším klíčovým orgánem na úrovni okresu je Woreda Cooperative Promotion Office, která má za úkol podporovat přímo družstva a družstevní unie. Podle okresních expertů je Woreda Cooperative Promotion Office zodpovědný za opatření vzdělávání členů družstev (Tefera, 2017).

3.5 Příklady konkrétních družstev v jižní Etiopii

V Etiopii působí několik forem družstev a jejich síť je poměrně hustá. Jsou zde zemědělská a úvěrová družstva, také domovní, spotřební, dopravní atd. Mezi vybrané příklady byla zařazena zemědělská družstva vzhledem k tématu práce. Výběr proběhl na základě geografické lokace, kdy bylo účelem popsat družstva ze stejné oblasti jako zkoumaná družstva. Tzn. družstva ze SNNPR či stejného okresu. Dalším kritériem byla rozlišnost mezi zpracovávanými surovinami s cílem přiblížit možnosti zemědělských družstev.

Habebo Dairy Cooperative

Ve městě Lemu se nachází družstvo, ve kterém jeho členové zpracovávají mléko a produkují mléčné výrobky. Bylo založeno v roce 2004. Formální správa družstva má administrativní strukturu založenou na organizované politice družstev a samotné družstvo je oficiálně registrováno státem. V roce založení mělo 36 členů, z toho 27 mužů a 9 žen, nyní počet členů vzrostl na 100 a poměr žen a mužů je 50 : 50. Stejně jako jiná družstva zpracovávající mléko, i Habebo Dairy Cooperative si klade za cíl pomoci svým členům zvýšit příjmy prostřednictvím nákupu hromadného vkladu (suroviny) a odbytem mléčných výrobků vyrobených právě členy. Předtím než družstvo začalo spolupracovat s ACIDI/VOCA, nashromáždilo přibližně 32 litrů mléka za den. Družstvu ale pomohl také projekt Feed for Enhancement of Ethiopian Development (FEED), který poskytl školení, technickou podporu a věcný grant v podobě zařízení na zpracování mléka. Od počátku této spolupráce se podařilo zvýšit objem nashromážděného mléka než desetkrát, a to na 360 litrů za den. Také se začalo přihlašovat více a více dodavatelů i ze sousedních měst s úmyslem prodat mléko. Družstvo rozšířilo prodej svých produktů a otevřelo i maloobchod v sousedním městě Hosanna. Družstvo v současné době získává příjem nejméně ze dvou zdrojů, a to 1) z prodeje samotného mléka, který je vyplácen každé dva měsíce

a 2) je další zisk vyplácen z ročních dividend vypočtených ze základu celkového zisku družstva a podle množství mléka dodaného denně každým členem. (Assefa, 2015)

Amecha Area Multipurpose Cooperative

Družstvo se nachází v okrese (woredě) Boset, který je ve velmi vážném potravinovém nedostatku. Bylo založeno v roce 1980, v období vlády režimu derg. V té době bylo omezeno na shromažďování zemědělských produktů do vládní Agricultural Marketing Corporation pod tržní cenou. Organizace byla označena za vykořisťovatelskou a byla rozpuštěna společně s režimem v roce 1991. Družstvo se dočkalo znovu založení v roce 1995, kdy začalo nabízet rozšířený přístup k zemědělským vstupům a úvěrům. V té době se organizace vymezila vůči externím kontrolám a začala dbát na demokratické vedení založené na zájmech členů. V současné době je spolupráce družstva se státní správou omezená na školení o managementu, informace o trhu a auditorské služby poskytované organizací Woreda Cooperative Office. V době, kdy bylo družstvo znovu založeno, bylo jedním z pilířů dobrovolné členství na rozdíl od násilného členství v předchozím režimu. V dnešní době je členství přístupné komukoliv za předpokladu akceptování a respektování stanov družstva. Členové by měli porozumět a následovat cíle družstva. Za těchto podmínek v současné době družstvo čítá 984 členů, většinou se jedná o starší osoby. Mladší generace běžně nemají zájem o hospodaření s půdou, a proto je i méně zajímaví nabízené služby a možnosti zapojení se. Navíc organizace je doposud často vnímána jako vládní entita podobná družstvům pod autoritářským režimem a ne jako družstvo v režii zemědělců. Nově se družstvo zaměřuje na přísun vstupů a nákup plodin. Přijímá zemědělské, technologické i finanční vstupy (fertilizátory a úvěry) od Lume-Adama-Boset unie. Družstvo preferuje prodej svých produktů právě unii, je to totiž výhodnější než prodej na některém z trhů. Prostřednictvím družstva mohou prodávat své produkty i nečlenové, ale nezískají benefit z růstu družstva, příp. organizace. Největší omezení, kterému musí družstvo čelit, je nedostatek patřičných finančních prostředků. Díky malému počtu skladovacích prostor a prostředků pro transport je organizace nucena prodat své výstupy v květnu, kdy jsou ceny nižší, místo toho, aby využila potenciálu vyššího výdělku v září. Nicméně v okrese (woredě) působí několik potenciálních partnerů

(jako Rural Financial Intermediation Program a mezinárodní nevládní organizace World Vision), družstvo ještě není schopno zajistit finance na investice do potřebného zařízení. (Spielman a kol., 2010)

Oromia Coffee Farmers Cooperative Union

Tato unie družstev byla založena roku 1999. Od samého počátku se projevila jako nejrychleji rostoucí exportér zelené kávy z Etiopie. Unie začala se 34 členskými družstvy a kapitálem 90 000 USD. První export obsahoval 72 tun za 130 000 USD. Dnes export vzrostl na 7 000 tun a tržba přesahuje 40 milionů USD. V současné době je unie složena z 240 družstev dohromady čítajících 250 000 členů. Celý management unie je ve vlastnictví členů a funguje na demokratické bázi a demokraticky strukturovaném podnikání, které se řídí principy International Cooperative Alliance a Fair Trade. Jedná se o největšího exportéra organické kávy a druhého největšího exportéra fair trade kávy na světě. Ve struktuře převažují původní malí statkáři z regionu Oromia na jihozápadě Etiopie. OCFCU přímo spojuje etiopské malé zemědělce specializované na vývozní trh, což je mimořádný rys, přidávající hodnotu a zlepšující příjem zemědělců. Podpora specializované kávy – fair trade a organická certifikace v kombinaci s úsporami z ekonomik byli atraktivním konceptem pro pěstitele. Zemědělci zajišťují lepší ceny, zatímco domorodé zemědělské praktiky podporují environmentální udržitelnost pomocí mezplodinového osevního postupu pěstování kávy a plodin pěstovaných pro konzumaci (OCFCU). Dále, OCFCU zlepšovalo strukturu komunity a služeb ve vzdálených farmářských vesnicích, stavili cesty, skladovací prostory, mosty, kliniky a školy. Dále členům začala tato organizace nabízet bankovní a úvěrové služby. 70 % profitu unie je využito družstvy a rozprostřeno jejich členy. Dnes OCFCU platí svým zemědělcům více než 3 miliony USD v dividendách. OCFCU zaměstnává 1500 sezónních i trvalých zaměstnanců. (Teshoma, 2014)

4. Moringa olejodárná

4.1 Popis rostliny / superpotravin

Pod latinským názvem *Moringa oleifera* nalezneme opadavý, stálezelený strom, který dosahuje výšky až 12 m. Mohutné, v mládí hlízovité kořeny postupem času

dřevnatí a přechází do rovného kmene o průměru až 40 cm s hladkou nebo svrasklou borkou. Listy jsou trojitě zpeřené v délce 25-60 cm, v dospělosti mají stopkaté žlázy vylučující jantarovou tekutinu. Květy jsou 5četné, oboupohlavné, složené do široké laty dlouhé 10-13 cm. Plody jsou jednopouzdré tobolky 30-45 cm dlouhé a 1,5-3 cm široké, v mládí plstnaté. Uvnitř těchto tobolek se nachází trojboká křídlatá semena. (BOTANY)

Jedná se o extrémně rychle rostoucí strom, v rozmezí 1-3 měsíců dosáhne výšky 2,5 m. Souvislé větvení začíná ve výšce 1,5m. (BOTANY)

Obr. 1 Moringa v přirozeném prostředí oblasti Gamo Gofa

Autor: Čermák M.

Obr. 2 Květy druhu *Moringa oleifera*

Autor: Čermák M.

Obr. 3 Plody druhu *Moringa oleifera*

Autor: Čermák M.

Nároky na prostředí

Stromu moringa vyhovují břehy řek a oblasti savan, kde jsou půdy dobře zavlažené a vodní hladina výrazně neklesá po dobu celého roku. Je tolerantní k suchému klimatu, ale při nadměrném vodním stresu hyne a produkuje méně listů. Nemůže být poškozena nárazovým mrazem, ale při dlouhodobém mrznutí může redukovat růst jen do spodní části. Při omrznutí nebo ořezu snadno vyráží nové výhony. (HDRA)

V silně větrných oblastech a v oblastech s dlouhým obdobím sucha, kde je způsobována citelná eroze půdy, je moringa schopná přežít, čímž napomáhá stabilizaci půdy a redukci eroze. (HDRA)

Moringa je schopna růst v širokém spektru podmínek prostředí. Nejlépe se jí daří v teplotách mezi 25–35 °C, ale toleruje i 48 °C ve stínu a setrvává i v lehkých mrazech. Toleruje sucho, roste dobře v oblastech s ročním úhrnem srážek od 250–1500 mm. Nejlépe vyhovující nadmořská výška je 600 m, ale je schopna se adaptovat i na nadmořskou výšku kolem 1200 m n.m. v tropických oblastech. (HDRA)

Původ a historie

Moringa oleifera je původem ze severní a sub-Himalájské oblasti, Indie, Pákistánu, Malé Asie, Afriky a Arábie. V současné době distribuována také do Filipín, Kambodže, Střední Ameriky, Severní a Jižní Ameriky a karibských ostrovů. V některých částech světa je možno Moringa oleifera nalézt pod názvem „drumstick tree“ nebo také „horse radish tree“, zatímco v dalších oblastech je známá jako „kelortree“. V údolí Nilu je pojmenována jako „Shagara al Rauwaq“, v překladu „tree of purifying“. (Fuglie, 1999)

4.2 Význam moringy

Moringa oleifera je důležitou komoditou pro výživu, které je přikládána enormní pozornost jakožto přírodní výživa tropů. Listy, plody, květy a nedozrálé lusky tohoto stromu jsou používány jako velmi nutričně bohatá potravina v mnoha zemích, zejména v Indii, Pákistánu, Filipínách, Hawai a mnoha částech Afriky. Listy moringy byli popsány jako velmi bohatý zdroj beta-karotenu, proteinů, vitamínu C, kalcia a

draslíku. V neposlední řadě jsou také výjimečným zdrojem přírodních antioxidantů. Na Filipínách jsou listy přezdívány jako „mother's best friend“ díky účinné podpoře vzniku mateřského mléka a jsou doporučovány také pro prevenci anémie. (Foild, 2001)

Řada léčebných účinků byla připisována různým částem tohoto vysoce ceněného stromu. Téměř všechny části stromu moringa: kořeny, kůra, pryskyřice, listy, plody (lusky), květy, semena a olej ze semen byly využívány pro mnoho rozličných nemocí a zdravotních indispozic v tradiční medicíně jihoasijských kultur. Byla, a nadále jsou, jejím užíváním léčena zánětlivá a infekční onemocnění, a také kardiovaskulární, gastrointestinální, hematologické a jaterní poruchy. (Foild, 2001)

Semenům moringy je připisován vliv na snížení horečky, chemoterapeutické a antimikrobiální účinky. Semena jsou používána čerstvá celá, drcená, či pražená. Ze semen je lisován sladký nevysušující olej vysoké kvality známý pod komerčním názvem „Ben oil“. Unikátní vlastností suchých drcených a také vylisovaných semen je přírodní koagulace (srážení) při úpravě vody, a to proto, že obsahují polypeptidy. (Foild, 2001)

Zelené listy jsou používány jako mulč a zbytek z vylisovaných semen je popisován jako velmi dobrá výživa a hnojivo. (Fuglie, 1999)

Moringy jsou vysazovány do domácích zahrad jako větrolamy, kvůli stínu, anebo také jako opora půdy v terasovém způsobu zemědělství. V Keni, Nigérii, Tanzánii, Indii a dalších zemích lidé tento strom využívají jako živý plot. Zakoření velmi snadno a je stabilní. Díky stínu, který vytváří, může být velmi nápomocná při agrolesnickém systému hospodaření s půdou. (Fuglie, 1999)

Nejen díky výše popsaným léčebným vlastnostem je tento unikátní rostlinný druh velmi vysoce ekonomicky oceňován. (Fuglie, 1999)

VÝZKUMNÁ ČÁST

5. Případová studie: Družstva, farmáři a obchodníci zapojení do produkce moringy olejodárné v oblasti Konso a Arba Minch, region SNNPR, Jižní Etiopie

Případová studie pojící se k mé práci je průzkumem zemědělských družstev v regionu SNNPR. Konkrétní zaměření na družstva zabývající se pěstováním, zpracováním a prodejem autochtonního druhu má své opodstatnění. Z pohledu rozvoje je totiž důležité, aby bylo pro zlepšení životní situace a zvýšení životního standardu využíváno prostředků a možností, které jsou místním obyvatelům dostupné a známé. V případě moringy je tento ideál splněn. Budeme-li tedy mluvit o rozvoji, bude přesněji použit výraz udržitelný rozvoj. Model družstev zpracovávajících moringy olejodárnou totiž podporuje stávající zemědělský systém a je šetrný k životnímu prostředí. Navíc využívá znalostí původních obyvatel, kteří moringy využívají z dlouhodobého hlediska jako důležitý zdroj potravy. Družstva jsou velmi často zakládána vnější iniciativou, jedná se o vládu, místní nebo zahraniční neziskovou organizaci. Bohužel také často dochází k situacím, kdy se vzniklé uskupení neumí samo organizovat, jakmile vnější podpora skončí. Poté v nich dochází ke ztrátě řádu, režimu, případně financí a následnému rozpadu. V práci se tedy zaměřuji i na otázku udržitelnosti životního standardu prostřednictvím moringy olejodárné jako tržní plodiny. Původní zaměření na družstvo v Arba Minch bylo rozšířeno o participanty z dalšího družstva, a to v Konso. Postupně, díky kontaktům etiopského prostředníka a v některých případech i náhodně, byli začleněni do výzkumu také samostatní zemědělci a obchodníci.

Hendl (2005) o případové studii mluví jako o detailní studii jednoho případu nebo několika málo případů. Zatímco ve statistickém šetření je shromažďováno relativně omezené množství dat od mnoha jedinců (nebo případů), v případové studii je naopak sbíráno velké množství dat od jednoho nebo několika málo jedinců. Případové studie jsou uplatňovány v takových výzkumech, u kterých jde o zachycení složitosti případu a/nebo o popis vztahů v jejich celistvosti. Případová studie v sociálně vědním výzkumu je podobná mikroskopu: její hodnota závisí na tom, jak dobře je zaostřená. Jistým předpokladem je, že důkladným prozkoumáním jednoho

případu lépe porozumíme jiným podobným případům. Studie bývá obvykle zakončena vřazením konkrétního případu do širších souvislostí.

Případové studie jsou dále děleny na základě sledovaného případu. Ve výzkumné části této práce lze mluvit o studiu sociálních skupin. Charakteristické je zkoumání jak malých přímo komunikujících skupin (rodina), tak větších difuzních skupin (zaměstnanecká skupina). Tyto studie popisují a analyzují vztahy a aktivity ve skupině. (Hendl, 2005)

Vzhledem k tomu, že práce je zaměřena na konkrétní skupiny s určitou specializací, můžeme nepochybně mluvit o „případu“. Participanti zahrnutí do výzkumu jsou neznámým vzorkem ve specifickém sociálním prostředí, který je ve výzkumné části přiblížen, popsán a prodiskutován.

Pro anonymitu participantů jsou změněna jejich jména.

5.1 Metodologie výzkumu

Tato případová studie zahrnuje členy družstev, farmáře a obchodníky s moringou v oblasti Konsa a Arba Minch. V létě roku 2016 proběhl terénní výzkum, který jsem absolvovala za podpory českých dovozců moringy, společnosti mojeMoringa. Tito spolupracují s ženským družstvem v Arba Minch. Postupně se připojilo další družstvo i několik jednotlivců podílejících se na produkci a prodeji různě zpracované moringy.

5.1.1 Cíl a hlavní výzkumné otázky

Samotný model družstev je, jak je psáno výše, čím dál známější a využívanější cestou, kterou lze směřovat k udržitelnému rozvoji. Cílem tohoto výzkumu je s využitím designu případové studie popsat funkci a význam vybraných družstev a aktérů působících v družstevním systému, jejichž specifikem je zpracování moringy olejodárné. Dalším z cílů výzkumu je popis produkce moringy a vztahu zpracovatelů k tomuto autochtonnímu druhu. K těmto cílům se pojí vedlejší výzkumné otázky:

- 1) *Jaké jsou priority, vztahy a motivace aktérů zapojených do produkce moringy?*
- 2) *Jaký má moringa oleifera význam pro Etiopany, kteří tento druh pěstují a obchodují s ním?*

Hlavním cílem vyplývajícím z předchozích je zjistit, jaký potenciál ve vztahu k rozvoji, má, nebo nemá hospodaření s moringou olejodárnou jakožto tržní plodinou. A to na úrovni družstev, drobných zemědělců a obchodníků. Hlavní výzkumnou otázkou tedy je: *Jak významný je rozvojový potenciál družstev zpracovávajících moringou olejodárnou?*

Sběr dat a použité metody

V červnu roku 2016 proběhl měsíční terénní výzkum v jižní Etiopii, v oblasti Arba Minch a Konso. Výjezdu se zúčastnily také dovozci z mojemoringa.cz. Sestavila jsem 25 otevřených otázek s možností doplnění v případě potřeby. Před zahájením rozhovoru dotazovaná osoba vždy vyslovila souhlas o nahrávání a provedení.

První bylo navštíveno ženské družstvo v Arba Minch, se kterým probíhá primární spolupráce dovozců z Brna. Proběhlo představení se a první nezaznamenávané rozhovory v rámci seznámení se a získání důvěry členek družstva. Po několika dalších návštěvách byly provedeny polostrukturované rozhovory. Vzhledem k tomu, že dorozumivacím jazykem Etiopie je amharština, byl u všech rozhovorů přítomen místní překladatel, který překládal do angličtiny a naopak. Zpočátku byla potřeba ujasnit, jak rozhovory budou probíhat. Při prvním pokusném rozhovoru se všechny ženy nahromadily do místnosti, kde probíhal, a poslouchaly. Rozhovor byl i přes to proveden, a to s paní Nofar Mekele, vedoucí družstva. Nakonec bylo možno tento počín vyhodnotit jako dobrý krok, neboť všechny ženy se mohly přesvědčit, že není důvod mít obavy či strach. Během prvního dne proběhlo pět rozhovorů, v následujícím dnu odpovídaly na otázky další tři členky družstva. Každý rozhovor trval necelou hodinu. Všechny rozhovory proběhly v místnosti náležející družstvu, v budově, kde členky zpracovávají produkty. Do výzkumné části je zahrnut i příběh paní Mekele, kde odkrývá svůj život a práci v družstvu.

Díky napojení na producenta z Arba Minch, pana Abela Selassie, se výzkumná skupina dostala přímo k farmářům, kteří moringou prodávají v čerstvém stavu na místních trzích a do družstev. S nimi byly také provedeny rozhovory, dále jimi byli doporučeni další farmáři v blízkém okolí, kteří byli také svolní k rozhovoru. Druhý

den tedy proběhlo dalších pět rozhovorů v terénu při cestě do Konsa. Jednalo se o samostatné pěstitele, a také celé rodiny pěstující a zpracovávající moringu.

Další rozhovory probíhaly ve městě Konso, kde se povedlo získat kontakt na další družstvo. Z tohoto družstva byli do výzkumu zahrnuti tři členové ze čtyř. Vedoucí družstva, paní Amira, předvedla i dvě publikace o historii Konsa a jeho kulturním bohatství, certifikát od vlády a ocenění od mezinárodních organizací.

Prostřednictvím komunikace s místními obyvateli vzešel také kontakt na soukromého podnikatele pana Dorona Sabha. S ním byla domluvena schůzka, při které byla přítomna i jeho manželka. Oba odpovídali na stejné otázky jako členové družstev a farmáři. Tento pán podniká s moringou od roku 2008.

Stejnou cestou, jakou byl získán kontakt na pana Dorona, byla navázána i komunikace s paní Ayelet Shachor. Tato dáma vlastní v Konsu malý obchůdek, ve kterém prodává moringový prášek, sušené listy, sušené kořeny i semena. Byla také ochotna odpovídat na otázky a je tedy zahrnuta do výzkumu.

Pan Abel Selassie jakožto producent moringového prášku byl taktéž se souhlasem zapojen do výzkumu. Navíc se zúčastnil i jako překladatel v oblasti Konsa, jehož obyvatelé mají dialekt odlišný od ostatních zpovídaných. Tento mladý podnikatel žije v Arba Minch, kde i provozuje svůj podnik. V práci bude zahrnut i příběh, jak se k podnikání s moringou dostal, jaké měl motivy a co čeká od budoucnosti.

Sběr dat ve všech případech proběhl bez zbytečných obstrukcí. Pro ženské družstvo v Arba Minch byl překladatelem pan Michael Mekele, zbytek rozhovorů pak překládal pan Abel Selassie. Ženy byly sdílné a stejně tak i zúčastnění muži. Pro některé z dotazovaných samostatných farmářů šlo o první setkání s Evropany, ale i přes tento fakt jsem nezaznamenala známky neochoty, odtažitosti nebo vzdoru. Všichni spolupracovali a odpovídali na otázky. Ty bylo nutno pokládat v souvislosti s pozicí dotazovaného, jestli se jednalo o obchodníka, člena kooperativy či farmáře. Zásadní otázky byly všem pokládány stejné.

Zúčastněné pozorování

Zúčastněné pozorování patří mezi nejdůležitější metody kvalitativního výzkumu. Je jím možné popsat, co se děje, kdo nebo co se zúčastní dění, kdy a kde se věci dějí, jak se objevují a proč. Tato strategie se provádí v etnografickém výzkumu nebo v případových studiích, které se soustřeďují na hloubkový popis a analýzu nějakého jevu (Miovský, 2006).

Pozorovatel nefunguje jako pasivní registrátor dat, který stojí mimo předmětovou oblast, nýbrž se sám účastní dění v sociální situaci, v níž se předmět výzkumu projevuje. Je v osobním vztahu s pozorovanými, sbírá data, zatímco se účastní přirozeně se vyvíjejících životních situací. To vede k těsnějšímu přiblížení k předmětu a k možnosti odhalit vnitřní perspektivy účastníků. Mnoho otázek se ozřejmí pouze tímto přístupem. Výzkumník přistupuje k pozorování s vědomím toho, že sociální svět je spoluvytvářen subjektivními významy a zkušeností konstruovanou účastníky sociální situace. V průběhu zúčastněného pozorování používáme podle potřeby a možností všechny dostupné prostředky pro získání dat: různé typy rozhovorů, deníky členů skupiny, audio-video nahrávky atd. (Miovský, 2006)

Metoda sněhové koule

Metoda sněhové koule je určena k získávání nových případů na základě procesu postupného nominování dalších osob již známými případy. Vlastní proces výběru začíná u jednoho nebo více jedinců, o nichž se ví, že splňují daná kritéria. Je s nimi provedeno interview, při němž jsou požádáni, aby „nominovali“ další osoby, které znají a které rovněž splňují příslušná kritéria a zprostředkovali s těmito osobami kontakt. S těmito „kandidáty“ je následně provedeno interview a celý proces se opakuje. Výběrový soubor se tak rozrůstá prostřednictvím napojení se na sociální kontakty a sítě lidí stejné oblasti zájmu. (Hartnoll, R. et al., 2003). Příručka k provádění výběru metodou sněhové koule-Snowball Sampling (J. Beneš, Trans.). Praha: Úřad vlády ČR. (Original work published 2003)

Polostrukturovaný rozhovor

Byl připraven soubor otázek, kterým byla stanovena linie rozhovoru bez jasného pořadí. V závislosti na dotazovaných musela být formulace některých otázek

modifikována, ale jejich podstata zůstala u všech respondentů stejná. Byly zvoleny i doplňující otázky, zejména v případě farmářů a obchodníků kvůli jejich odlišné pozici. Tito zúčastnění nebyli očekáváni, takže nebyl dostatek času na přípravu specifických otázek a bylo nutno improvizovat tak, aby byla udržena linka výzkumu. Reichel (2009) uvádí, že tato forma rozhovorů v podstatě kombinuje výhody a minimalizuje nevýhody nestrukturovaného a strukturovaného rozhovoru, které mají značně krajní podmínky. Dva dotazovaní byli otevření natolik, že bylo možno sestavit jejich příběh a určit motivaci pro účast na obchodování s moringou a jejím zpracování.

Tab. 2 Seznam participantů

číslo	Participant	Výzkumná skupina	Lokace
1.	Nofar Mekele	Družstvo	Arba Minch
2.	Mazaa Dorghe		
3.	Liya Petach		
4.	Izara Molaem		
5.	Zala Kadish		
6.	Fana Silanto		
7.	Behati Ochoyla		
8.	Anika Deresse		
9.	Abel Selassie	Obchodník	
10.	Amadi Khale	Farmář	Gidole
11.	Diarra Takimbo		
12.	Kaleb Arba		
13.	Kofi Doleghe		
14.	Ajani Terefa	Farmář	

15.	Doron Sabha	Obchodník	Konso
16.	Ayelet Shachor		
17.	Amira Menghe	Družstvo	
18.	Berhanu Melgiste		
19.	Enku Seifu		

Obr. 4 Rozhovor s členkou družstva z Arba Minch v budově jemu náležející
Autor: Čermák M.

5.1.2 Limity případové studie

Případová studie má několik limitů, které byly způsobené různými důvody. K jednomu z nejvýraznějších patřila jazyková bariéra, protože všechny rozhovory byly překládány rodilými mluvčími, takže mohlo dojít ke zkreslení odpovědí respondentů. To samé se týká otázek, které díky jinému kulturnímu prostředí, ale i překladu mohli dotazovaní pochopit jinak, než bylo původně zamýšleno. Občas bylo nutné otázky formulovat jiným způsobem pro pochopení jejich významu.

Dalším důvodem byla neočekávaná účast respondentů, kteří nepatřili mezi členy družstev. Jednalo se o malé farmáře a obchodníky, s nimiž se původně ve výzkumu

nepočítalo. K nim se přidali i členové družstva v Konsu. I od těchto dotazovaných byla zjištěna relevantní data a zajímavá fakta, a tak se výzkum rozšířil o další dimenzi. Pokud by účastníci byli dopředu známí, mohly být zodpovězeny i jiné otázky.

Z družstva v Konsu se podařilo získat jen tři rozhovory z možných pěti. To bylo způsobeno nedostatkem času, neboť sama vedoucí družstva nás vyhledala až v posledních třech dnech výzkumného pobytu. Nebylo tedy možné se sejít se všemi členy.

Jedním z diskutabilních důvodů může být i pravdivost výpovědí respondentů. S některými z nich neproběhl žádný dlouhodobější seznamovací proces a ti tedy mohli nabýt dojmu, že jejich výpovědi v budoucnosti ovlivní jejich pracovní podmínky.

Jako poslední důvod bych uvedla nedostatečné časové možnosti, které mohly ovlivnit hloubku výzkumu. V případě dlouhodobějšího setrvání ve zkoumané oblasti by bylo možné oslovit více lidí, průběžně zpracovávat již získaná data a promýšlet další směřování. Tím pádem by výsledky mohly být považovány za relevantnější.

5.2 Lokalita výzkumu

Etiopská federativní demokratická republika je rozdělena do devíti federálních států (kililoch) založených na etnicitě. Výzkum je realizován v oblasti Státu jižních národů, národností a lidu (SNNPR), který se nachází v jižní části Etiopie, je třetí největší federací. Jeho hlavním městem je Awassa. V SNNPR se střetává 56 etnických skupin s vlastní geografickou lokací, jazykem, kulturou a sociální identitou. Ženy v tomto regionu tvoří 50,48 % populace (Wolde, 2017). Státy (nebo také regiony) se dále dělí na zóny, zkoumaná oblast se nachází v Gamo Gofa zóně a Konso zóně. Tyto zóny se dále dělí na okresy (woreda) a obce (kebele). Arba Minch je největší město v Gamo Gofa zóně a zároveň tvoří okres (woreda). Konso je správním městem zvláštního okresu (woredy) Konso.

Arba Minch se nachází 505 km jižně od Addis Abeby, hlavního města Etiopie, a 275 km od hlavního města federace, Awassy. Rozloha činí 5 557 hektarů a se 104 000 obyvatel vzniká hustota zalidnění 13 obyv./ha. 51,81 % této populace tvoří ženy a

48,19 % muži (Ali a Megento, 2017). V oblasti kolem hlavního města je několik obcí, které obývají lidé, jejichž hlavním zdrojem obživy je zemědělství. V samotném Arba Minch se nachází mnoho ekonomických a akademických institucí včetně Univerzity Arba Minch. Další výhodou správního města Gamo Gofa zóny je skutečnost, že je hlavním turistickým centrem (Adedimeji, 2012). Okres Arba Minch Zuriya se nachází v nadmořské výšce 1 200 – 3 300, kde se teploty pohybují od 16°C do 37°C. Objem srážek v těchto vyšších polohách dosahuje nejméně 800 a nejvíce 1 200 mm/rok a ty jsou rozděleny do dvou období dešťů. Od března do května trvá kratší období nazývané Belg. Hlavní období dešťů trvá od června do září a místní lidé ho nazývají Meher. Důležité pro ekonomiku i ekologii oblasti jsou jezera Chamu a Abaya. (Alemu, 2016) Tato oblast patří mezi ty z nejrychleji se rozvíjejících městských oblastí s ročním populačním růstem 4,8 % (Ali a Megento, 2017).

Obr. 5 Krajina Gamo Gofa a erozní rýha ji protínající

Autor: Čermák M.

Konso leží 595 km od Addis Abeba na jihozápadě země. Dalo by se říct, že je součástí regionu SNNPR, ale ve skutečnosti je Konso rozlišeno jako zvláštní samostatná oblast (woreda). Správní dělení tohoto území je podobné jako u autonomních oblastí (Zergaw a kol., 2016). Nadmořská výška je v nejnižších polohách 600 m a

v nejvyšších 2100 m n. m. s tím, že zemědělská oblast se pohybuje od 1400 m do 2100 m n. m. Klima je polosuché a suché. Lidé si ale obrovskou snahou našli svoji strategii přežití i v tomto zdánlivě nehostinném prostředí. Celá oblast se nachází v suchém pásu, teploty se pohybují v rozsahu 15 - 33 °C. Nepředvídatelné srážky dají během roku v průměru celkem 551 mm, a to zejména ve dvou obdobích. Vydatné deště přichází koncem února a trvají až do května, méně srážek potom v říjnu a listopadu. Déšť však nikdy netrvá déle než dvě hodiny. (Förch,2003) Počet obyvatel Konsa je asi 219 004, z tohoto počtu žije velká většina mimo centrum města (Zergaw a kol., 2016).

Obr. 6 Výhled na Konso a tradiční obydlí zdejší obyvatel

Autor: Čermák M.

5.3 Zemědělství v Konsu a Arba Minch

Oblasti jsou si velmi blízké a zdánlivě by mohly mít stejné zemědělské podmínky. Ale není tomu tak a každá má své specifické formy hospodaření s půdou. Společným znakem však je začátek obdělávání půdy. Ten nastává s prvními dešti v lednu a únoru, kdy platí, že vyjma samotného osetí, není půda vůbec kultivována. Dalším důležitým společným bodem je plašení ptáků, kteří by rádi vyzobávali semena. Muži mají na polích zkonstruované úkryty, ve kterých zůstávají i dva měsíce, aby během

dne vylezli na plošiny na stromech a házeli z nich po ptácích kameny pomocí praku.
Tuto ochranu často vykonávají i děti.

Obr. 7 Jeden z farmářů předvádějící prak na plašení ptáků

Autor: Čermák M.

Obr. 8 Dítě na plošině, ze které plaší ptáky pomocí praku

Autor: Čermák M.

Konso se nachází ve vyšších nadmořských výškách a celý terén je poměrně kopcovitý. Po staletí je zde využíván terasovitý systém obhospodařování půdy.

Jedná se o původní domorodý přístup, který je velmi odlišnou a v první řadě udržitelnou formou zemědělství. Technika terasovitých políček spočívá ve stavění a udržování kamenných teras a následné hnojení vzniklých polí hnojem. Na propracované úrovni je celkově péče o půdu, zavlažování a systém pěstování více plodin s integrací hospodářských zvířat, obecně systém agrolesnictví. Vlajkovou plodinou teras v kopcích Konsa je endemická *Moringa stenopetala*. Hlavními plodinami jsou čirok, jam, maniok, batáty, taro a bavlna. Je prokázáno, že tato metoda, společně s její půdoochrannou funkcí je nejsložitější ze všech metod, které používají obyvatelé okolních oblastí. Zemědělci v oblasti Konsa jsou velmi zdatní a mají úctu k tradičním hodnotám včetně těch týkajících se nakládání s půdou. Mají dobré znalosti o tom, které druhy jsou vhodné pro zachování úrodnosti půdy (Mulat, 2013). S velkými dešti v únoru a březnu začne v Konsu setba semen obilovin a luštěnin, na které navazuje zasazení kořenových a hlíznatých plodin. Sklizeň pak probíhá v měsíci květnu, kdy je sucho a vytahují se první kořenové a hlíznaté plodiny, následně se sklízí obiloviny a luštěniny a až v polovině září čirok. Když je rok hojný na déšť, sází zemědělci druhou plodinu, kukuřici. V lednu ji pak sklízí a ukládají zavěšenou ve svých domech. Tyto většinou úspěšné snahy o pěstování více plodin najednou s jejich postupným střídáním přináší několik benefitů. Jedním z nich je nenáročnost na obdělávanou plochu, kdy i na malém terasovitém políčku vypěstují mnoho různých plodin s vyšší hustotou a produktivitou. Druhým je dlouhodobé zakrytí půdy vegetací, čímž je splněna půdoochranná funkce a půda se nevyčerpává. Posledním důležitým benefitem je dostupnost čerstvých jedlých plodů po velkou část roku. Nejčastěji pěstovanými plodinami jsou čirok, pšenice, ječmen a proso. Stále důležitější se stává kukuřice, které vyhovuje jakákoliv nadmořská výška. Běžný je hrášek, fazole, cizrna, mungo a čočka. Kajan se svými bobovitými plody je důležitou součástí jídelníčku obyvatel a zároveň jeho větve jsou krmivem pro dobytek nebo palivovým dřívím. Hlíznatým plodinám nejlépe vyhovují zavlažovaná pole. Například taro je důležité pro své jedlé hlízy a listy, které jsou nejdělejší potravinou v obdobích nedostatku jiných potravin. Batáty, brambory a kasava se nejčastěji pěstují v okrajových částech polí u zídek a teras. Z dalších druhů zeleniny lze na terasovitých polích obyvatel Konsa najít zelí, cibuli, dýně a česnek. Förch (2003) ale uvádí, že tato zelenina netvoří příliš

významnou část tradičního jídelníčku. Mezi nejběžnější tržní plodiny patří káva, kterou pěstují i navzdory nevyhovujícím podmínkám, dále bavlna, která se více hodí do nižších poloh, koření a olejnaté plodiny a v neposlední řadě regionálně důležitá vytrvalá plodina enset. Nejdůležitějším stromem je moringa a běžné je i pěstování papaye, manga a citrusů. Kromě jedlých plodů či listů jsou tyto dřeviny využívány na otop, na stavby a tyče, které jsou důležité pro výrobu hospodářských potřeb. (Förch, 2003)

Obr. 9 Zemědělské terasy v Kusu

Autor: Čermák M.

V oblasti Arba Minch jsou lidé také zdatní v zemědělských postupech. Své schopnosti získali na základě mnohaletých zkušeností jak současných generací, tak jejich předků. Většina obyvatel je závislá na zemědělské produkci, buď z ní mají zisk, nebo na výpěstku závisí jejich potravinová bezpečnost. Podle výzkumu Alemu (2016) zemědělci v oblasti Arba Minch opakují dvě formy obhospodařování. Pěstování v domácích zahradách či menších polích je jen o málo běžnější než obdělávání rozsáhlých ploch s použitím meziplodin a živočišná výroba. I v Arba Minch farmáři, ale i ti, kdo mají jen malou domácí zahrádku, provádí stejné postupy, jaké používali jejich předkové. Například prořezávky a ředění porostu, což účinně podporuje trvalou úrodnost půdy. V domácích zahradách se nejčastěji

objevují víceúčelové stromy, ovocné stromy a zelenina společně s dobytkem. Nejrozšířenějším stromem v zahradách a menších polích je moringa, která je stejně jako pro obyvatele Konsa celoročním zdrojem potravy i pro obyvatele Arba Minch. Z ovocných stromů jsou v zahradách mango, papaya, citroník, enset, pomerančovník, avokádo, banánové palmy. Všechny jmenované druhy slouží jako sezónní doplňková potravina, ale také jako příležitost k výtěžku. Někteří z drobných farmářů pěstují cukrovou třtinu, která slouží hlavně jako tržní plodina. Samozřejmě součástí domácích zahrad je zelenina jako například paprika, zelí a batáty. Tvoří základní zdroj potravy obyvatel. V prostoru kolem domu a v zahradě či na poli chovají dobytek, kuřata a osly. Systému agrolesnictví odpovídá zasazení například kávy Arabica do stínu stromů v zahradě. Z keřů mají lidé vytvarované oplocení a další rostliny, například fikusy a olivovníky, pěstují pro jejich léčivé účinky. Hospodaření s půdou s použitím meziplodin lidé aplikují hlavně na rozsáhlejších polích. Postupuje-li se v zemědělství tímto způsobem, je zachována struktura půdy i veškeré organické látky, které obsahuje. Výpar z povrchu půdy je mnohem nižší díky krytu z opadaného listí, půda je tak lépe chráněna před erozí. Stín ze vzrostlejších stromů ocení lidé pracující na poli jako úkryt před ostrým sluncem. Alemu (2016) zmiňuje, že v této oblasti je typické sázení banánových palet společně s mangovými stromy. Mango svojí rozšířenou korunou snižuje rychlost větru proudícího po poli, a tím se snižuje větrná eroze. Nevzniká mezi nimi ani významná konkurence v nárocích na živiny díky rozdílným kořenovým systémům. Kořenový systém manga využívá vodu z jiných vrstev půdního profilu než banánová palma. V systému meziplodin bývá často zahrnuta například i kukuřice jakožto základní plodina. Pole se doplňuje cibulí, paprikou, zelím a sladkými bramborami. Hospodaření blízké agroekologickým postupům pomáhá zachovat úrodnost půd a zároveň zajišťovat potraviny z vlastní produkce po celý rok. Pro místní obyvatele je to nesmírně důležité. Ve zkratce se tedy dá říct, že tyto přístupy jsou šetrné k životnímu prostředí a nákladově efektivní.

Obr. 10 Políčka v oblasti Gamo Gofa

Autor: Čermák M.

5.4 *Moringa* v Konsu a Arba Minch

Moringa je pro obyvatele oblasti Konsa i Gamo Gofa (kde je Arba Minch největším městem) oblíbenou a nejběžnější složkou denních pokrmů. Listy, květy a zelené lusky po staletí konzumují běžně jako zeleninu bohatou na proteiny a vitamíny. V Konsu konzumují listy *moringy* téměř denně, upravené podobně jako se připravuje zelís kuličkami z obilí. Je prokázáno, že *moringa*, zvaná v Konsu „shelagda“, je hlavní potravinou 50 % obyvatel této oblasti. Dlouhodobou tradici má *moringa* také v kuchyni obyvatel oblasti Gamo Gofa, kde ji nazývají „haleko“. V nižších a středních nadmořských výškách je téměř nemožné najít domácnost, ve které by nebyla součástí jejich jídelníčku. Je obzvláště důležitá, protože listy, které mají ze všech částí nejvyšší nutriční hodnotu, udrží svou kvalitu po celý rok včetně období sucha, kdy je dostupných jen málo jiných zdrojů zelené listové zeleniny. Kořeny *moringy* lidé v Konsu používají inhalačně k léčbě epilepsie. V Gamo Gofa extrakt z kořenů působí jako „odháněč“ hadů z okolí domácností. (Seifu, 2014)

5.4.1 Místní význam

V každé domácnosti oblasti Konsa a Arba Minch lze nalézt nejméně dva stromy druhu *Moringa oleifera* a *Moringa stenopetala*. Všichni zpovídání participanti moringu různými způsoby využívají. Je součástí života každého, kdo v těchto oblastech žije. Listy této dřeviny jim jsou především potravou.

„Na morinze závisí život mé rodiny, je to předmět výdělku ale hlavně potravina. Vždy zpracovávám čerstvé listy, žádné jiné zpracování neznám.“ (farmářka, Diarra Takimbo, 30)

„Někdy moringu míchám s kukuřičnou moukou, směs uvařím a vzniklou kaši jíme s celou rodinou. Nejčastěji ale jíme jednoduše uvařené moringové listy. Jako zelí. Konso je jedna z nejstarších oblastí kde používají moringu. Mají své tradiční pokrmy.“ (družstvo v Arba Minch, Zala Kadish, 32)

Mnozí ještě nepřišli na myšlenku využít moringu jako tržní plodinu, a tak hovoří zejména o jejím místě v jídelníčku. Obyvatelé mohou jíst spoustu dalších a jiných potravin, ale moringa je pro ně nejdostupnější, a to během celého roku bez rozdílu ročního období.

Ve vesnici Gidole žije farmář pan Kaleb Arba se svou rodinou, ten moringu stále používá jen pro vlastní spotřebu.

„Moringa je pro mě a moji rodinu potravinou každého dne. Upravujeme ji na způsob zelí a také z ní vyrábíme tradiční alkohol.“ (farmář, Kaleb Arba, 25)

Někteří ji využívají jako tržní plodinu, ale i tak vždy zaujímá první místo jako nutričně bohatá a dostupná potravina. Farmáři, kteří nespolupracují s žádným družstvem ani obchodníkem, znají jen použití čerstvých listů, a to ne v mnoha úpravách. Nejčastěji moringu připravují na způsob zelí a servírují ji samotnou, s cibulí, rýží nebo kukuřičnou moukou. Ti, kteří mají vyšší příjmy, moringu připravují s masem a indžarou, kvašenou plackou z obiloviny tef. Všichni tito uživatelé mají společný zvyk připravovat z čerstvých listů čaj. Obchodníci a členové družstev mají dostupný i prášek ze sušených a drcených listů moringy, ale sami vždy raději sáhnou po čerstvé

surovině. Důležitý je fakt, že je možné ji sklízet i na konci období sucha, kdy už téměř žádné jiné plodiny nerostou.

„Listy moringy jsou potravinou každého našeho dne. To co zbude, prodáme, ale vždy si přece jen necháme otep listů na usušení a uschování pro období sucha.“ (farmářka, pí Doleghe, 25)

Obr. 11 Ženy nesoucí otepi listů moringy na trh

Autor: Čermák M.

Členové družstev a obchodníci si jsou vědomi i environmentálních služeb, které pěstování moringy poskytuje. Zpevňuje půdy, což působí jako ochrana před erozí, stejně tak je účinná ve funkci větrolamu. Vysazují je také jako živé ploty, pro jejich krásu a stín. Během rozhovorů padly i výroky o uvědomování si hodnoty a vzácnosti moringy.

„Moringa je potravina a také život. Pro lidi z Konsa je hlavním zdrojem výživy. Toto platí po staletí, asi 500 let je moringa oleifera i druh moringa stenopetala součástí zdejší krajiny a stejně dlouho je používána jako součást jídelníčku i jako medicína.“ (družstvo v Konsu, Amira Menghe, 39)

„Moringa je kulturní záležitostí. Je to tradice. Vše co o ní vím, vím od rodičů a prarodičů. Ti ji používali jako potravinu, čaj a tradiční nápoj.“ (družstvo v Konsu, Enku Seifu, 40)

Takto úzký vztah k morinze bylo možné pozorovat více v oblasti Konsa, kde členové družstva i obchodníci dávali morinze stejnou hodnotu, jakou má člověk. Ale to může být jednoduše způsobeno velmi dlouhou historií pěstování moringy v Konsu nejen v systémech terasovitých polí. Vysvětlení tohoto může spočívat i ve faktu, že oblast Konsa byla dlouho izolována od externích vlivů. Lidé si tedy dokázali déle zachovat původní hodnoty a vztah k přírodě jako celku. Za nejpříjemnější odůvodnění považuju teorii, že moringa pochází právě z kopců Konsa a odsud se časem dostala do okolních oblastí. Jak bylo řečeno, je zvykem déle než 500 let právě zde používat tento zázračný strom a jeho plody nejen pro spotřební účely.

„Obyvatelé Konsa jsou opravdu tvrdě pracující lidé, vidíte je všude kolem sebe. Ale všimněte si, že vypadají velmi zdravě, vitálně a plní energie, je to jako zázrak. Tak proč nesdílet tento zázračný strom se zbytkem světa? Toto je naše myšlenka.“ (obchodník, Doron Sabha, 41)

„Moringa je unikátní rostlina ať už jako léčivo nebo potravina. Obyvatelé Konsa ji berou jako člověku rovnou. Každý den ji jíme v různých obměnách.“ (obchodnice, Betty Sabha, 29)

Jen dva z participantů zmínili, že listy a zbytky nespotřebované moringy jsou podávány dobytku jako krmivo.

„Když máme hodně velkou úrodu moringy, dáváme ji ovcím jako krmivo a suché dřevo moringy používáme na podpal, hlavně v kuchyni.“ (družstvo v Konsu, Ajani Terefa, 35)

Obr. 12 Rodina farmáře účastnícího se výzkumu, v popředí listy moringy

Autor: Čermák M.

5.4.2 Předávání know how o pěstování a přípravě moringy

Moringa je tradičním dědictvím, které je předáváno z generace na generaci. Některé dospělé stromy ve starých vesnicích v Konsu mají stovky let. Stejně tak je ústní formou předávána znalost o používání a účincích moringy. Je zajímavé, jak zřídka lidé, bez vnějších motivů, mění staré zaběhnuté receptury. Současné know how je zřejmě dědictvím starým stovky let. Pokud současné matky i babičky nezmění své receptury, budou je stejně tak používat i jejich potomci.

„Matka a otec mě naučili pěstovat moringu. Když jsem byla dítě, maminka ji připravovala k obědu i večeři a také z moringových lístků připravovala čaj. Vždy používala čerstvé listy.“ (družstvo v Arba Minch, Anika Derese, 35)

Moringa má však větší potenciál a i jednoduchými kroky lze obměnit zvyky a zároveň je i zachovat. Ženy v družstvu v Arba Minch prošly školením od japonské neziskové organizace JICA. Ta je seznámila s technikou správného sušení listů a jejich následného drcení. A také jim otevřela téma jiné přípravy pokrmů z moringy, než jak bylo zvykem. Zřejmě i tím, jak ženy nabyly větší nezávislosti díky vlastním financím, jsou odvážnější ve zkoušení a objevování nových věcí. A co víc, zkušenosti

spolu sdílí a předávají si je. Naopak farmáři a farmářky se zarputile drží tradice a připravují čerstvé moringové listy na způsob zelí nebo z nich vaří čaj. Technika přípravy současnými farmáři se neliší od způsobu, který používali jejich předkové. Dalším tradičním produktem je alkoholický nápoj tcheka. Ten podle výpovědí vyrábí dva farmáři a jedna členka družstva v Konsu.

„Moringové listy z mých stromů mám pro vlastní spotřebu a na výrobu tcheky, tradičního nápoje. Občas kupuju i z trhu.“ (družstvo v Konsu, Enku Seifu, 40)

„Moringa je pro mě a moji rodinu hlavně potravinou. Připravujeme ji s kukuřicí nebo s chlebem, ale také z ní vyrábím tradiční alkohol.“ (farmář, Amadi Khale, 27)

Všichni respondenti se shodují v důležité roli svých předků jakožto nositelů vědomostí o této tradiční plodině.

„Matka i otec moringu pěstovali a používali hlavně jako potravinu. Když jsem byla dítě, žila moje rodina v horách. Tam bylo typické pěstovat moringu, a já se to naučila od svých rodičů.“ (družstvo v Arba Minch, Behati Ochoyla, 49)

„Znám způsoby pěstování a využití moringy od svých rodičů. Pěstovat ji je nenáročné, a to díky kmenu, který zadržuje vodu.“ (družstvo v Konsu, Berhanu Melgiste, 32)

Obr. 13 Tradiční pokrm – injera s přílohami z místních surovin, i moringy

Autor: Čermák M.

5.4.3 Způsob obchodování

Podnikání obchodníků a členů družstva má svůj systém. Dva ze tří obchodníků začali své podnikání tak, že sklízeli listy ze svých stromů a prodávali je čerstvé. Stejně jako to dělají farmáři.

„Máme své vlastní pole a zároveň odkupujeme otepi moringy od drobných zemědělců v okolí. I když zpracováváme větší objemy, nemáme žádné stále zaměstnance.“ (obchodnice, Betty Sabha, 29)

„Mám kupce z Arba Minch, kteří se u mě vždy zastaví po cestě na trh do Konsa nebo Gidole, vezmou s sebou moji moringu, prodají ji a při cestě zpět mně předají zisk. Já sám na trh nechodím téměř nikdy, oni se tady zastaví i dvakrát týdně.“ (farmář, Amadi Khale, 27)

V obou případech díky externím kontaktům a vlastní motivaci se naučili techniku sušení listů a následného drcení. Zjistili, že pro svoji činnost mohou využít i produkci obyvatel oblasti. Tak získávají větší objem, tudíž mohou více nabízet a prezentovat obchod s moringou. Tento způsob překupování následují všichni tři zpovídání obchodníci. Pan Abel spolupracuje s farmáři, ke kterým pravidelně jezdí odkupovat čerstvé listy. Obchoduje i s těmi, kteří o jeho podnikání vědí a zavolají mu, pokud mají moringu k prodeji. Otepi čerstvých listů pak odváží na motorce, nebo (pokud mu jej někdo půjčí) v autě. Dále pak moringu suší, drtí a prodává. Pan Doron má také své pravidelné prodejce, od kterých moringu kupuje v čerstvém stavu. Další zpracování už je na něm a jeho ženě.

„V současnosti odkupujeme od 10 farmářů a hodně lidí pak kupuje od nás. Naučil jsem se moringu prezentovat a dělat jí reklamu. Například jsem prováděl skupinku lidí a pak je pozval k nám domů na oběd, který připravila má žena a hlavní přísadou jídel byla moringa. Tak jsme postupně začali s moringou podnikat. Sušit ji a zprvu prodávat turistům, které jsem provázel jako turistický průvodce. Teď moringu prodáváme obchodníkům z Addis, kteří ji prodají do velkých obchodů pod svojí značkou.“ (obchodník, Doron Sabha, 41)

Důležitým článkem v tomto řetězci jsou i kupci přijíždějící z větších měst koupit moringu od těchto obchodníků. Pan Abel je obchodník dodávající moringový prášek nebo sušené listy českým dovozcům (mojeMoringa).

„Kupuji listy moringy od farmářů, od lidí, kteří mají moringu ve svých zahradách. Využívají jejího benefitu jako potraviny ale také tržní plodiny.“ „Přivezu moringu ke mně, kde ji suším a drtím na prášek, který já i moje rodina používáme a já jej prodávám.“ (obchodník, Abel Selassie, 30)

V družstvu používají model velmi podobné koncepce. Jen právě možnost odkupování moringy od farmářů je zařazena někde u nouzovějších situací. Moringu, kterou zpracovávají, do družstva prodávají sami jeho členové. Je to pro ně výhodnější a pohodlnější než jít se všemi produkty do vzdáleného trhu za nejistým výdělkem. Členové tedy přinesou listy, ty pak společně zpracovávají a následně se střídají v drcení. Naporcují je do patřičných sáčků a takto je vše připraveno k prodeji. Jejich zákazníci jsou obchodníci z Arba Minch, kteří dále moringu vezou k prodeji pod vlastní značkou v supermarketech. Z družstva ale moringový prášek nebo sušené listy putují i k zahraničním nákupcům. Není pravidlem, že sami farmáři moringu prodávají. Když k tomu ale dochází, probíhá většinou prodej čerstvých listů na blízkých i vzdálených trzích, kam chodí hlavně pěšky. Dva z farmářů mají, podle výpovědí, pravidelné odběratele, kteří moringu přijíždí odkoupit dvakrát, nebo jednou týdně. Kupují od nich celé otepi a farmáři jsou rádi, že oni sami na trh nemusí. Navíc obchodníci vždy koupí větší objem, než jaký by se prodal na trhu.

„Obchodníci z Konsa a Gidole ode mě odkupují moringu, aby ji prodali na tamějších trzích. Já nebo můj manžel na trh chodíme málokdy. Je výhodnější prodat ji obchodníkům, ti vždycky koupí větší množství čerstvých listů.“ (farmářka, Diarra Takimbo, 30)

„Obchodníci z Arba Minch a jiných míst koupí 2 – 4 kg a někdy vůbec nic.“ (farmář, Kofi Doleghe, 25)

Mnohem dál s hospodařením s moringou jsou manželé Doron a Betty Sabha. On je vystudovaný učitel, ona zdravotní sestra. Bylo znatelné, že chovají úctu k morinze a

tradicí s ní spojenou a rádi by svou úspěšnost přenesli i na ostatní obyvatele nejen okolí Konsa.

Obr. 14 Obchodnice paní Shachor čistící moringu před svým obchůdkem

Autor: Čermák M.

5.4.4 Sociální význam moringy

Bylo zjištěno, že moringa má nevídaný sociální význam související se společenským i rodinným životem obyvatel. V některých komunitách, kmenech, národech je obvykle hodnota ženy či muže vyvažována počtem určitých zvířat. V tomto případě, v oblasti Gamo Gofa, je hodnota určována právě počtem a stavem stromů druhu moringa, které „subjekt“ vlastní.

„Jestliže mám pole s mnoha vzrostlými a silnými moringami, je to přitažlivý fakt pro potenciální manželku. Když se začnu stýkat se ženou, o kterou mám zájem, její zájem se bude odvíjet od počtu a stavu stromů moringy, které vlastním.“ (farmář Amadi Khale, 27)

Dále pak je významná symbolika tohoto výjimečného stromu. V Konsu se pojí k tradici vysazení stromu za narozené dítě v rodině.

„Jedná se o rodinnou tradici. Za každého narozeného syna se zasadí nový strom se jménem chlapce. Mně se narodil syn před pár týdny, taky bude mít svůj strom, který ponese jeho jméno. Pro moji rodinu má moringa hluboce symbolický význam.“ (družstvo v Konsu, Berhanu Melgiste, 32)

Moringu lze v těchto oblastech označit jako komoditu všech. Nezištně se o ni mezi sebou dělí, pokud je potřeba.

„Tady v Gidole je moringa všech. Pokud na našich stromech nemáme dost listů, které jsou vhodné ke sklizni, můžeme zajít ke komukoliv ze sousedů a vzít si z jejich stromu.“ (farmářka, Doleghe, 25)

Tato nezištnost se projevuje i v touze obchodníků pomáhat lidem, kteří sami nedokážou využít potenciál pěstování moringy.

„Skupujeme moringy od farmářů a jsme velmi vděční za každého nového farmáře a za každého takého, který pěstuje a sází moringu.“ (družstvo v Konsu, Berhanu Melgiste, 32)

O vztahu bohatých Etiopanů k morinze se zmínil obchodník pan Abel Salessie. Její sociální status se během posledních deseti let velmi změnil a i lidé, kteří ji nechtěli přijmout do svého jídelníčku z důvodu symboliky nízkého sociálního statusu, ji dnes přijímají s povděkem. Díky zahraničním výzkumům stoupla její popularita a informace o morinze se dokonce začaly objevovat v médiích.

„Bohatí lidé dříve moringou opovrhovali, bylo to jídlo chudých. Bohatí pořád jedli jen maso, což jim ale způsobilo zdravotní potíže. Postihovali je problémy se srdcem a jiné problémy doprovázející nadměrnou konzumaci masa. Protože si přečetli skvělé výsledky odborných výzkumů o účincích „jídla chudých“ na zdraví, začali ji užívat. Ve většině případů byl jejich problém vyřešen.“ (obchodník, Abel Selassie, 30)

5.4.5 Potenciál moringy jako léčiva

Jak již bylo zmíněno, jednotlivé části z moringy lze využít jako léčiva. Její účinky na zdraví dokazují i mnohé výzkumy. Užívání listů je dobré pro rodičky v šestinedělí pro tvorbu mléka při kojení a u těhotných podporuje tvorbu placenty.

„Podává se v jakékoliv formě ženám, aby snadněji otěhotněly a také pro podporu tvorby mateřského mléka. Při problémech se žaludkem se používá vyvařený kořen a stejně tak působí i semena.“ (družstvo v Konsu, Berhanu Melgiste, 32)

Listy v jakékoliv podobě a zpracování pomáhají zmírnit střevní problémy. Užívání kořene účinně působí při žaludečních potížích a údajně i preventivně proti malárii.

„Místní lidé používají listy moringy při léčbě cukrovky, krevního tlaku. Dělají si obklady na zlomeniny.“ (družstvo v Arba Minch, Nofar Mekele, 39)

Za zmínku stojí i účinek semen, která mohou čistit vodu. Není ale pravidlem, že uživatelé moringy znají její účinky na zdraví. Většinou znají účinek kořene, ale listy zůstávají opomíjeny a připravovány „jen“ pro denní stravu.

„Jaké účinky má moringa na zdraví nevím.“ (farmář Kofi Doleghe, 25)

„Už dříve jsem znala léčivé účinky, a to od rodičů a prarodičů. Vždy jsme ji ale používali hlavně jako potravinu.“ (družstvo v Arba Minch, Fana Silanto, 30)

Tuto skutečnost jednoduše a srozumitelně okomentoval pan Selassie, obchodník spolupracující s českými dovozci.

„V Etiopii roste hodně druhů a lidé neumí využít jejich potenciál, neví jak je použít. Některé rostliny mají léčivé účinky, ale většina je používá jen jako levnou dostupnou potravinu. Například ví, že působí jako prevence proti malárii kořen přelitý vroucí vodou, je to tradiční medicína. Ale z listů prostě jen připraví něco jako zelí, je to nejběžnější jídlo zdejších domácností. Většina lidí tady nemá peníze na doktora. Dobrá znalost účinků konkrétních částí moringy proti konkrétním příznakům by jim mohla velmi pomoci, když onemocní. To platí i pro všechny lidi mimo tento region, a také pro lidi v celé Africe a celém světě, všichni by mohli používat moringu.“ (obchodník, Abel Selassie, 30)

5.4.6 Rozvojový potenciál a motivace

Moringa má podle výpovědí velký, nejen rozvojový, potenciál neboť téměř všichni zúčastnění mluvili s nadšením a záplem o své touze být součástí větší produkce.

„Moringa nás opravdu hodně zajímá kvůli podpoře obyvatel a také kvůli jejím účinkům na zdraví.“ (obchodnice, Betty Sabha, 29)

„V budoucnu bychom chtěli otevřít moderní obchod s moringou, ve kterém budou i stroje na balení. Dříve jsem pracoval jako turistický průvodce a tím jsem získal kontakty na lidi v zahraničí, kteří mně pomohli rozšířit povědomí o morinze. Etiopským obchodníkům, kteří u nás nakupují, občas dám i nějaké vzorky zadarmo k propagaci. I mí poradci ze zahraničí se snaží ji propagovat ve svých zemích.“ (obchodník, Doron Sabha, 41)

Uvedli nápady a možnosti, jak zlepšit výrobu, co by se mohlo změnit. Nejčastějším kamenem úrazu jsou samozřejmě finance. Je těžké něco ušetřit, když příjem není velký a i to málo je utraceno pro generování dalšího příjmu.

„Rádi bychom moringu začali prodávat, abychom měli větší příjem, ale nechce se mně chodit někam na trh.“ (farmář, Kaleb Arba, 25)

Pan a paní Sabha sdíleli své nadšení pro moringu a její potenciál, v rozhovoru s entusiasmem zmínili další zajímavé informace.

„Nejde jen o zisk, ale pokud mám to štěstí, že mám peníze, chci je použít k propagaci moringy, nákupu semen, které rozdám farmářům. Učíme je jak sušit sklizené listy, ty od nich kupujeme čerstvé i suché. Farmáři tak mohou prodejem moringy zlepšit své životní podmínky a sebevědomí, být méně svázaní nedostatkem. Už 6 let spolupracuji s americkou organizací Trees for the Future za jejíž pomoci zakládáme školku, kde produkujeme více než 1 mil. stromů ročně. Malé výpěstky zdarma poskytujeme farmářům. Farmáři většinou listy moringy používají jako potravinu, zbytek pak jako krmivo pro dobytek a to co ještě zůstane, ukládají pro příležitost použití jako medicíny. V neposlední řadě je podpora životního prostředí.“ (obchodník, Doron Sabha, 41)

Pan Melgiste upozornil na rostoucí zájem o moringu.

„Ještě před rokem moringa nebyla tak populární. Zájem ze zahraničí stoupl až po uveřejnění různých výzkumů zaměřených na její nutriční vlastnosti. Lokální poptávka také vzrostla.“ (obchodník, Berhanu Melgiste, 32)

„O morinze a hlavně jejích účincích se začalo v Etiopii mluvit asi v roce 2012. Začaly se objevovat články a výsledky výzkumů v novinách, časopisech. Jeden doktor v televizní show dokonce řekl, že pokud máte na zahradě jeden strom moringy, máte zároveň malou nemocnici. I bohatí lidé teď oceňují moringu, mají lepší povědomí, které se stále šíří.“ Abel, 30

Obr. 15 Moringa na trhu v Gidole, oblast Gamo Gofa

Autor: Čermák M.

5.5 Družstva, farmáři a obchodníci - popis jednotlivých participujících skupin

5.5.1 Ženské družstvo v Arba Minch

Vedoucí tohoto družstva je paní Nofar Mekele. Družstvo začalo efektivně fungovat po zahájení realizace projektu etiopského Ministerstva zemědělství pod zkratkou OVOP (One Village One Product) za spolupráce s japonskou organizací JICA (Japan International Cooperation Agency) v roce 2005. V této souvislosti některé členky družstva uvádí, že dokud nezačaly docházet na školení pořádané JICA, neměly příliš povědomí o léčivých účincích listů moringy. Používaly ji převážně jako potravinu, tak jako mnoho obyvatel činí dodnes.

„Když jsem byla malá, moje maminka upravovala moringu jako zelí. Stejně tak jsem to po dlouhá léta dělala i já a dávala ji své rodině s chlebem. Od roku 2005 mám lepší znalost o léčivých účincích a hlavně jsme ustanovili tuto komunitu, družstvo. Díky školení JICA jsme se naučily jak listy sušit, drtit, balit atd. Můžeme fungovat jako výdělečně činná organizace.“ Mazaa, 28

„Před kurzem, který pořádala JICA, jsem používala moringu jen pro domácí spotřebu, převážně v kuchyni. Po absolvování kurzu jsem ale začala listy, které zbyly sušit a prodávat do družstva.“ Zala, 32

V družstvu zpracovávají moringu a také kasavu, ze které vyrábí mouku. Listy k sušení odkupují od jednotlivých farmářů, kteří je prodávají na trhu. Pokud nemají z těchto zdrojů dostatek listů, použijí i listy z vlastních stromů. Jestliže ženy přinesou listy ze svých domácích zdrojů, dostanou za ně zapláceno. Podíl odkupované moringy je 70 % a podíl moringy z vlastních zdrojů členek je 30 %. Až s příchodem japonské JICA se ženy začaly učit více o zdravotních účincích moringy. Od svých předků ženy znaly některé ze základních indikací moringy jako léčiva. Například věděly, že pro léčbu zubů a bolesti hlavy je dobré žvýkání kořene moringy. O ostatních účincích a využití všech částí stromu byly proškoleny při podpoře JICA. Moringa je ale tradiční potravinou, která tvoří jednu z nejzákladnějších složek jídla obyčejných obyvatel i obyvatel z vyšších vrstev nejen této části Etiopie.

Družstvo je otevřeno denně a ženy do něj dochází více i méně pravidelně. Zřídily si společný účet, ze kterého čerpají po společné domluvě na specifické náklady.

Například, je-li v kebele¹ matka samoživitelka, vyberou se peníze z účtu a je snaha vybrat také od ostatních obyvatel nějaké peníze, kterými je následně dotyčná žena podpořena. Dalším příkladem je společné nakupování prášku na praní, který si mezi sebou rozdělí všichni. Přispívá se také na pohřby obyvatel kebele.

Obr. 16 Kontrola kvality usušených listů

Autor: Čermák M.

1. Pohlaví, věk, rodinný stav, domácnost, motivace

Do družstva pravidelně dochází osm žen. Jak již bylo řečeno, družstvo vzniklo s cílem podpořit právě tuto skupinu obyvatel. Ženy v těchto oblastech nemají mnoho možností, jak se osamostatnit. Většina žen nemá souběžně s prací v družstvu další zaměstnání. Pokud nejsou v družstvu, starají se o domácnost. Tak tomu vždy bylo. Každá z žen vlastní stromy moringy, které buď zdělily po svých předcích, nebo je samy se svými rodinami vysadily. Všechny mají u domu minimálně jeden strom moringy a většinou několik dalších na vzdálenějším poli. Na polích, která obhospodařují, pěstují další plodiny pro domácí spotřebu a prodej. Moringu dlouhodobě zařazují jako „zelí“ do jídelníčku svých rodin,² zejména z toho důvodu,

¹ kebele = nejmenší jednotka v administrativním členění Etiopie, kterou obývá průměrně 3 500-4000 obyvatel

že nemají příliš jiných možností a tato potravina je nutričně bohatá a pro místní obyvatele snadno dostupná.

„Jídla z moringy doma připravuji z čerstvých listů. Občas použiju i prášek, hlavně na čaj.“ Mazaa, 28

„Někdy moringu míchám s kukuřičnou moukou, směs uvařím a vzniklou kaši jíme s celou rodinou. Nejčastěji ale jíme jednoduše uvařené moringové listy. Jako zelí. Konso je jedna z nejstarších oblastí kde používají moringu. Mají své tradiční pokrmy.“ Zala, 32

„Doma připravuji moringu například takto: uvařím vodu, do které vložím čerstvé listy moringy, přidám cibuli, zelenou papričku, česnek a olej. Všechno vařím do změknutí a přidám k tomu rýži.“ Nofar, 39

Družstvo v Arba Minch je primárně založeno jako ženské, a tak i dodnes funguje. Žádná z členek neměla práci s pevnou pracovní dobou, než jim byla nabídnuta možnost podílet se na práci v družstvu. Tím ženy získaly větší samostatnost a možnost rozhodovat na úrovni domácností, protože už nejsou zcela závislé na partnerech. Někteří z manželů mají negativní postoj vůči participaci žen v družstvech, to lze vysvětlit jakýmsi prolomením tradiční role ženy. Někteří ale, podle výpovědí, svým ženám pomáhají s úkony souvisejícími s participací v družstvu. Členky družstva reagovaly na potenciální zapojení mužů tím, že tato možnost je ze strany mužů vyloučena. Šest z osmi manželů členek družstev se živí obhospodařováním jejich pozemků a následným prodejem plodin. Někteří si zároveň přivydělávají jako nájemní dělníci na stavbách, v dolech apod. Manžel jedné z členek je manažerem na státní univerzitě. Paní Behati Ochoyla je matkou samoživitelkou, její situace je těžko představitelná, ale i ona se staví svému údělu čelem a následuje všechny možnosti jak si přilepšit.

„Můj muž se zapojuje do aktivit družstva, ale jen když chystáme oslavy po zbytek času se o dění kolem družstva nezajímá. Je běžné, že muži se žádným způsobem neúčastní ani nepomáhají s domácími pracemi či vařením. Je to omezování žen, projev neúcty.“ Mazaa, 28

„Manžel hospodaří na našem poli a tím se živí. Občas mně pomůže, například když nesu otepi moringy do družstva na prodej.“ Liya, 30

„Vím, že pro některé manžele je problémem, když žena pracuje v družstvu. Hádají se a on ji nechce pouštět, protože žena by se měla především starat o děti a domácnost.“ Zala, 32

„Muži s námi nechtějí pracovat v družstvu.“ Izara, 29

„Často se stává, že se manželé hádají kvůli práci v družstvu. Někteří muži si nepřejí, aby žena chodila do družstva, protože by se neměl kdo starat o děti a dům.“ Zala, 32

„Jsem v těžké situaci. Manžel mě opustil a zůstala jsem sama se třemi dětmi. Moji rodiče už zemřeli, takže jsem na všechno sama.“ Behati, 42

Domácnosti zúčastněných žen čítají od čtyř do devíti členů. Kromě jedné žijí všechny se svými manželi a dětmi. Jen jedna rodina má dvě děti a jedna tři děti. V ostatních domácnostech je počet dětí pět a šest, jedna z žen má dětí sedm.

Věk členek družstva v Arba Minch se pohybuje v rozmezí 29 – 42 let.

2. Dřívější způsob obživy, současné příležitosti, příjem, výdaje

Ženy se často živí prodejem různých plodin a produktů na ulici. Obecně ženy mají méně pracovních příležitostí než muži. Není ani zvykem, aby chodily pravidelně do práce nebo aby měly svůj bankovní účet či se projevovaly jinak samostatně. Jejich primárním úkolem je starat se o domácnost a děti. Osm žen z družstva v Arba Minch pracuje navíc na rodinných polích, kde pěstují další plodiny. Tyto plodiny pak spotřebovávají doma a občas i prodávají. Je to strategie, kterou si našly pro zachování jakési kvality života. Na polích s nimi často pracují další členové rodiny. Prodej na ulici není ideální cestou k výdělku. Ty ženy, které se snaží uživit takovým způsobem, musí své „zboží“ přichystat, odnést na místo prodeje, tam čekat dlouhé hodiny, snažit se zaujmout potenciálního nákupčího a po celém dnu jít zpět domů. Ženy mohou být ohroženy přepadením, obtěžováním a dalšími nepředvídatelnými situacemi.

„Dříve jsem neměla práci, byla jsem závislá na manželovi a jeho penězích. Nesl veškerou zodpovědnost za celou rodinu.“ Izara, 29

„Dříve jsem prodávala různé koření, které jsem koupila v Arba Minch například sůl, pepř, shiro, berbere, cukr...Bylo to hodně náročné. Celé dny jsem vysedávala na přímém slunci u cesty nebo na trhu a čekala, jestli někdo něco z mého zboží koupí.“ Zala, 32

„Není to tak dávno, co jsem prodávala banány. Vždy jsem je nakoupila nezralé od někoho z vesnice, nechala doma v chladu dozrát a prodala je dál překupníkům. Ti banány sváželi do větších měst a tam je prodávali. Někdy, i třikrát týdně, jsem je já sama chodila prodávat na trh, výdělek byl kolem 20 birr za den.“ Fana, 30

„Za týden si vyděláme asi 600 birr (400 birr z družstva). Je to velký rozdíl oproti minulosti, neměla jsem žádnou práci, jen jsem byla doma a čekala, s čím přijde manžel.“ Mazaa, 28

„Předtím, než jsem začala pracovat v družstvu, jsem prodávala na místním trhu tef. Dnes si vyděláme kolem 500 birr za týden.“ Nofar, 39

„Máme výdělek i z našeho pole, kde pěstujeme mango, avokádo, citrony a banány. Tyto pak prodávám na místním trhu. Banány je možné prodávat i překupníkům, kteří banány vozí do větších měst. Týdně si i s prací v družstvu vyděláme 300 – 400 birr, ale hodně záleží na ročním období a na počasí. Když máme na našich moringách hodně listí, nosím je do družstva, které je odkoupí. Odprodej moringy družstvu je výnosnější než prodej na trhu. V případě, že nemáme přebytek moringy z našich stromů prodávám banány na trhu. Pokud nemám ani tuto možnost jsem závislá na manželovi...“ Liya, 30

„Jen z prodeje moringy si vydělám týdně 150 – 200 birr. Další příjem domácnosti jde z prodeje mléka od našich krav, z pěstování kukuřice a ječmene. Celkově si i s manželovým platem vyděláme 1500 birr za měsíc.“ Izara, 29

„Mimo práci v družstvu prodávám moringu na místním trhu společně s dalšími plodinami z našeho pole. S manželem pěstujeme ještě kukuřici, brambory, tef, kasavu a bavlnu. Vše máme pro vlastní spotřebu, ale také na prodej. Je dobře, že

pěstujeme bavlnu, ta je totiž tady hodně drahá a zajistí nám výdělek. Na druhou stranu potřebuje velkou plochu pro růst. Nicméně dříve jsem se živila jen prodejem bavlny, ale teď s družstvem si vydělám až 40 birr za týden. Občas prodáváme i mléko od našich koz. Teď si tímto vším vydělám 400 birr za měsíc. Výdaje si doma s manželem dělíme. Každý platí nějakou část.“ Zala, 32

„Na našem poli pěstujeme kukuřici a banány, které prodáváme překupníkovi, který je vozí na prodej do Addis Abeba nebo Hawassy. Tímto prodejem si vydělám přibližně 500 birr za měsíc. Z prodeje moringy do družstva mám peníze jednou za 2 – 3 měsíce a většinou je to 1500 – 2000 birr. Vydělané peníze celkově naší domácnosti nestačí, ale situace je i přesto mnohem lepší teď než před družstvem.“ Fana, 30

„Někdy máme hodně semen rostlin tak je prodávám. Můj výdělek velmi závisí na dostatku slunce, dostatku vláhy... když mám štěstí, můžu si vydělat i 700 birr za měsíc. Jen v družstvu si vydělám 90 birr týdně z prodeje moringy.“ Behati, 42

„Pěstuji moringu u domu kde žiju, na poli pěstuju mango, banány, kukuřici a brambory. Banány čas od času prodám překupníkovi, který je vozí do Addis Abeba. Pěstujeme i bavlnu, zpracováváme ji a prodáváme. Část našeho příjmu tvoří i prodej mléka od našich krav. Za měsíc vyděláme asi 1000 birr.“ Anika, 35

Výdaje většiny žen se točí kolem dětí a domácnosti. Všechny mluví o současném stavu. Tedy o době, kdy pracují v družstvu a výdělek je jiný než dříve. Hlavní změnou je, že vůbec mají nějakou svoji hotovost, se kterou mohou nakládat dle vlastního mínění.

„Z vydělaných a ušetřených peněz kupuji olej a další suroviny. Pak když máme dostatek potravin nebo dostatek peněz na potraviny, vím, že můžu koupit nějaké oblečení. A také platím dětem školu.“ Mazaa, 39

„Kupuju hlavně věci dětem do školy, a také platím lékaře, když je potřeba.“ Liya, 30

„Vydělané peníze si ukládám na účet. Jedna dcera studuje v Arba Minch na technické univerzitě a my ji podporujeme. Ostatním dětem kupuju učebnice, oblečení.“ Izara, 29

„Mám svůj bankovní účet, dříve to bylo nemožné. Dnes mám já svůj a manžel svůj. Děti chodí do školy a já si můžu dovolit jim platit, co potřebují. Sešity, knihy, tužky, boty...“ Zala, 32

„Za vydělané peníze nakupuji olej, sůl a občas i brambory. Jinak většinu peněz obvykle utratím za potřeby pro děti. Kdyby byl příjem větší, ráda bych investovala do vybavení domu.“ Behati, 42

„V období dešťů se děti často nedostanou do školy. Zůstávají tedy doma a je potřeba jim dát jídlo. To je může být ale velmi těžké, protože v tomto období není tolik plodin k prodeji a sklízíme i míň moringy.“ Mazaa, 28

Obr. 17 Pouliční prodej

Autor: Čermák M.

3. Participace v družstvu - hmotné benefity, nepeněžní benefity, sociální dopad, nevýhody

Každá z žen uvedla, jaké změny v jejich životě nastaly s prací v družstvu. Pořizovat si hmotné statky stále není nejběžnější záležitostí, ale rozhodně mají větší šance než kdy dřív. Nejedná se jen o zdánlivě rozmařilé věci, ale velmi často ženy investují do zařízení domu a vylepšování svých příbytků.

„Dříve jsem vařila bez oleje, protože je to pro mě, i pro většinu obyvatel kebele, drahá věc. Neměla jsem nikdy dost peněz. Teď už si můžu dovolit koupit olej, cibuli, koření a další ingredience díky penězům, které si vydělám v družstvu.“ Mazaa, 28

„Z ušetřených peněz jsem si postavila velký dům, už je potřeba jen dodělat dveře a dokončit detaily.“ Zala, 32

„Díky příjmu z prodeje moringy jsem pořídila mobil, a také jsme zavedli osvětlení v našem domě. Obecně se toho hodně změnilo hlavně na zařízení domu. Mohu si teď koupit hodně věcí, které s dřívějším ziskem nebylo možné zaplatit. Navíc jsme po začátku spolupráce s družstvem nakoupili a zasadili více stromů. Pro naši domácí spotřebu stačilo, co jsme měli dřív, ale teď když i prodáváme, je lépe sklídit víc listů.“ Liya, 30

„Dříve byl můj život dobrý, ale teď je to mnohem lepší. Za vydělané peníze kupuji věci do domácnosti, od doby co pracuji v družstvu, se nám daří a postavili jsme k našemu domu dvě menší budovy. Máme dobytek, máme také více prostoru pěstovat mango a banány. To je moc dobře, protože prodejem banánů se také dají vydělat peníze.“ Anika, 35

Všechny tyto hmotné benefity jsou v porovnání s tím, co si ženy mohly dovolit pořídít dříve, velkou změnou. Jakékoliv vylepšení domácího prostředí, nabytá schopnost podpořit své děti, možnost spravovat vlastní finance a mít vlastní finance mohou být zdánlivé drobnosti, které ale pro ženy znamenají opravdový rozvoj. Jejich možnosti jsou rozsáhlejší a ve větší rovnováze s těmi mužskými. Zároveň se dá říct, že v nich zůstává pokora a vděk za tuto možnost.

„Díky tomu, že pracuji v družstvu, mám možnost dostávat se na místa, kde jsem nikdy dřív nebyla. Střídáme se a každá z nás už byla prodávat moringu v Hawasse, Shashamene. Členství v družstvu mně přináší nové zkušenosti a vidím více možností pro život. Mimo to mohu koupit nové věci do domácnosti.“ Behati, 49

„Nemůžu říct, že by nám dříve vydělané peníze stačily. Ale současná situace je mnohem lepší, než když jsem v družstvu nepracovala. Můj příjem je stabilní a vydělané peníze si můžu ukládat na vlastní účet.“ Fana, 30

Obr. 18 Dům zaplacený z peněz ušetřených pracovníci družstva

Autor: Čermák M.

Obr. 19 Dům jako na obr. 18 s přístavkem k sušení moringy

Autor: Čermák M.

„Když pracuji v družstvu, mám střechu nad hlavou, jsem chráněná.“ Zala, 32

„Práce v družstvu je velmi dobrá a jsem za ni moc vděčná. Nemusím už celé dny být jen doma. Mimo tuto možnost totiž nemáme jiné pracovní příležitosti. Ve městě není společnost, továrna, nájemná práce, která by nám dala obživu. Naše družstvo pro nás znamená velký posun, změnilo mně život.“ Mazaa, 28

Za hmotnými benefity a celkovou spokojeností je i sociální úroveň participace v družstvu. Ženy dokážou ocenit i sociální stránku členství, která se vlastně ve své podstatě neliší příliš od běžných zvyků komunit v těchto končinách. Mimo pracovní dobu totiž spolu členové netráví více času, než kdyby nebyli kolegy. Běžně si spolu vyměňují zkušenosti s vařením, s péčí o domácnost. Princip komunitní soudržnosti a podpory tak funguje i na úrovni družstev. Jestliže některý člen družstva je ve finanční nouzi, případně dojde k úmrtí v rodině či jiným neočekávaným událostem, jsou využity finance ze společného fondu. Společně kupují například prací prášek, pokrývky, platí si zdravotní ošetření, obchodní cesty do měst.

„Po práci v družstvu se rozejdeme domů, ale někdy společně jdeme navštívit například někoho, kdo zrovna potřebuje podporu. Společně i spoříme a jednou za čas koupíme něco do domácnosti. Třeba kuchyňské vybavení, prací prášek. To pak využíváme společně nebo předáváme jako příspěvek rodině v kebele, která je v nouzi.“ „Když jsem dříve pekla, byl to vždy jen chleba. Ostatní děvčata mě naučila péct sušenky a podobně. Učíme se od sebe navzájem.“ Liya, 30

„S ostatními ženami z družstva šetříme peníze a kupujeme společně různé věci, které můžeme používat všechny. Někdy spolu připravujeme jídlo, hlídáme si děti, uklízíme... To ale děláme v rámci kebele, nejen s ženami z družstva... ale můžu říct, že jsme v družstvu spíš kamarádky než kolegyně.“ Izara, 29

„V družstvu se navzájem podporujeme a pomáháme si. Například při různých oslavách a jiných událostech. Vaříme, děláme spolu domácí práce, chodíme společně prát prádlo k řece. V kebele je další ženské družstvo. Společně s nimi si také vyměňujeme zkušenosti, a pokud máme málo listů moringy, poskytnou nám na odkoupení jejich.“ Zala, 32

„S ostatními ženami se navzájem podporujeme. Jsme si k dispozici, když potřebujeme pohlídat děti, zastupujeme se v práci, když je některá kolegyně těhotná

nebo nemocná. Společné peníze využijeme například na pohřby. Moje kolegyně jsou mé přítelkyně.“ Fana, 30

„Společně s ženami z družstva si pomáháme. Někdy spolu paseme dobytek, jindy si vyměňujeme oblečení pro děti a také sdílíme zkušenosti s přípravou jídel.“ Anika, 35

Samozřejmě ale práce v družstvech není jen o pozitivěch. Dotazované zmínily i slabší stránky, kterým čelí při práci v družstvu. Jedná se jak o potíže spojené s náročností práce, tak o konflikty mezi členkami.

„Pracovat na drcení moringy je velice fyzicky náročné. Pro rozdrčení listů na prášek, je potřeba vykonávat neustálý pohyb rukou a použití velké síly. Není výjimkou, že tuto práci dělají i těhotné ženy nebo ženy, které mají 6 a více dětí a jsou více vyčerpány z obstarávání rodiny.“ Mazaa, 28

„Pokud máme zpracovat velké množství moringy a nemáme dost čerstvých surovin, musíme ji kupovat od farmářů z okolí. Nemáme žádný společný dopravní prostředek, takže pro otepi listů chodíme pěšky a pěšky je taky nosíme sem do družstva. Je to náročná a dlouhá cesta.“ Zala, 32

„Občas máme v družstvu problém. Třeba když některá z žen jde na trh do města a utratí tam víc peněz. Tyto situace pak musíme řešit, protože jde o společné peníze určené například na koupi moringy. Dalším problémem je, že některé členky jsou nedochvilné.“ Anika, 34

„Někdy se spolu hádáme, ale vždy vše vyřešíme. Konflikt většinou vznikne, když jedna nechce vystřídat druhou ve fyzicky náročné práci jako je drcení listů.“ Fana, 30

Obr. 20 Členky družstva v Arba Minch

Autor: Čermák M.

5.5.2 Družstvo v Konsu

Toto družstvo je pod hlavičkou Konso Development Association, která si klade za cíl zachování biologické rozmanitosti okresu (woredy) a podporu využívání místních rostlin. Vedoucí této družstva je paní Amira Menghe. Zdejší družstvo je složené z pěti členů, tentokrát genderově nevyomezené. Bylo založeno v roce 2014, ale za velmi krátký čas dokázalo zaujmout pozici na mezinárodně významném seznamu Ark of Taste, který vytváří nadace Slow Food. Konso Development Association vyrábí moringový prášek v hygienicky dobře zabezpečeném prostředí, které splňuje potřebné formální normy. Paní Menghe, vedoucí tohoto družstva, dříve pracovala v neziskové organizaci, takže má bohaté zkušenosti s vedením a organizací. Zřejmě i díky kontaktům z předchozího zaměstnání má družstvo podporu ze strany tak významných organizací jako je FAO. Sami členové společně s vedením z vlastní iniciativy uspořádali školení pro obyvatele regionu Tigray, kde moringa sice roste, ale místní neznali její využití a účinky. Jejich cílem je dosáhnout na lokální licenci bio produktu. S pomocí italské organizace Terra Madre, která také spadá pod Slow Food, vydali dvě publikace o pěstování a využívání moringy. Mezinárodní organizace

zde v oblasti Konsa mají své zájmy. Tato lokalita totiž patří se svým terasovitým zemědělským systémem a komunitním životem, který se v dlouhodobém historickém měřítku příliš nezměnil, mezi památky UNESCO. Moringa je v tomto regionu pěstována déle než 400 let, nejstarší stromy jsou tedy staré jako kultura sama. Velmi důležitým bodem je spolupráce s místními farmáři, od kterých družstvo odkupuje čerstvou moringu. Z tohoto družstva participovali na výzkumu tři členové.

1. Pohlaví, věk, rodinný stav, domácnost

Družstvo pravidelně navštěvují čtyři ženy a jeden muž ve věku 39, 40 a 32 let. Vedoucí a zakladatelka družstva paní Amira je svérázná sečtělá žena, která má snahu rozvíjet působení družstva. Amira má jedno dítě a zároveň se stará o další dvě, které přišly o matku. Společně s nimi žije i její manžel, který pracuje jako univerzitní učitel ekonomie. Oba pracují na poli, kde mimo jiné pěstují přes čtyřicet stromů moringy. Druhá členka, která se zúčastnila rozhovoru, paní Enku Seifu žije se svými pěti dětmi a manželem, který se živí farmařením. Mužskou část družstva reprezentuje pan Berhanu Melgiste. Žije v Konsu v pronajatém bytě se svojí ženou a novorozeným synem. Jeho předci jsou starousedlíci a na svém poli mají přes sedmdesát stromů moringy. Mimo ni ale pěstují i jiné plodiny, které prodávají na trhu. Díky opravdu širokému spektru různých plodin a šikovnosti v zemědělství si vydělali dostatek penězi i na to, aby mohli panu Berhanu i jeho bratrovi zaplatit studium na univerzitě.

„Vystudoval jsem univerzitu v Awasse, obor Government and development studies. Ted' žiju s manželkou a synem v pronajatém bytě. Moje žena vystudovala zemědělskou fakultu, ale teď je na mateřské. Takže jsme všichni závislí na morinze. Máme z ní výdělek a každý den je součástí našeho jídelníčku.“ Berhanu, 32

Žádný z členů družstva si nedokáže představit jídelníček, který by neobsahoval moringu alespoň jednou denně. Používání a pěstování je naučili rodiče, od nichž později i dostali políčka na pěstování různých plodin pro vlastní spotřebu i profit. Na rozdíl od členek prvního družstva znali i jiné způsoby úpravy listů než jen na způsob zelí.

„Jak moringu připravovat vím od svých rodičů, děláme to pořád stejně. Moringu připravuju na několik způsobů. Skvěle chutná s rýží, s masem, s kukuřicí, ale i samotná uvařená jako zelí.“ Amira, 39

„Moringové listy jsou zejména potravinou, kterou lze použít čerstvou upravenou jako zelí nebo na čaj nebo z ní vyrobit tradiční nápoj zvaný cheka.“ Eneku, 40

Stejně jako v Arba Minch jsou i lidé v Konsu znalci tradičního užívání moringy jako léčiva. Po dlouhou dobu byl dvěma ženám z tohoto družstva známý jen účinek kořene. Paní Amira se o účincích užívání listů dozvěděla při spolupráci s lidmi ze zahraničí, kteří jí prezentovali výsledky výzkumů a později s nimi seznámila i paní Enku a další dvě členky. Pan Berhanu měl znalosti o účincích různých částí stromu ještě před participací v družstvu.

„Léčivé účinky známe po staletí. Nejdůležitější bylo vždy užívání odvaru z kořene proti malárii. Až nedávno zahraniční vědci uveřejnili výsledky výzkumu a zjistili mnoho účinků užívání listů. Například na tlak, na problémy s ledvinami atd.“ Amira, 39

„Až po tom, co jsem začala pracovat v družstvu, jsem zjistila, jaké účinky na zdraví mají jednotlivé části moringy. Z rodiny jsem znala jen základní metody.“ Enku, 40

„Vyvařené listy moringy popíjejí maminky po porodu pro podporu tvorby mateřského mléka. Užívání moringy může i pomoci při problémech s otěhotněním. Při problémech se žaludkem se používá převařený kořen, stejný účinek mají semena.“ Berhanu, 32

2. Dřívější způsob obživy, příjem, výdaje

V oblasti Konsa se lidé žijí převážně zemědělstvím, ale také prodejem různého zboží v obchůdcích ve městě. Jejich příjem se pohybuje od 150 do 500 birr. Většinou svůj výtěžek utratí za nákup základních potravin jako jsou brambory, cukr, sůl, olej. Není běžné často kupovat vybavení do domácnosti. Prioritou je materiálního zajištění dětí a lékařského ošetření. Zajímavostí je domácí produkce tradičního alkoholu a malý byznys, který si na něm jedna z členek družstva postavila. Je to znázornění soběstačnosti a tvůrčích schopností. Dvěma členům ze tří je družstvo jediným

zdrojem výdělku. Nemají jiný příjem, ale věří v úspěšnost celého družstva a to, co si nyní vydělají, jim stačí na vše potřebné. Paní Enku má týdenní výdělek znatelně nižší než ostatní dva členové. To může způsobovat skutečnost, že listy ze svých patnácti moring má jen pro vlastní spotřebu a nezbývá ji nic pro odprodej družstvu. Navíc pro výrobu cheky musí občas přikoupit listy z trhu, což prohloubí její výdaje. Ale i přesto je spokojená a peníze jí stačí.

„Ještě než jsem začala pracovat v družstvu, dlouho předtím jsem prodávala tradiční nápoj zvaný cheka. Dodnes je toto podnikání součástí mého výdělku. Sama tento nápoj vyrábím z kukuřice, čiroku a listů moringy. Prodávám jej u sebe doma a zákazníci, kteří si jej přichází koupit, mohou posedět před naším domem a popíjet. Celkem si za týden vydělám kolem 150 birr.“ „Moringu jsem začala prodávat před rokem. Zaujalo mě, že začíná být víc a víc lukrativní. Zúčastnila jsem se školení a začala pracovat v družstvu. Za tuto práci jsem moc vděčná, zajišťuje mně vyšší příjem.“ Enku, 40

„Práce v družstvu je mým jediným zaměstnáním, jiný příjem nemám. Dřív jsem měl brigádu, ještě za dob mých studií. Byl jsem hlídačem na studentských kolejích. Moringu z našich stromů odprodávám družstvu a z toho mám zisk. Můj výdělek je maximálně 500 birr za týden.“ Berhanu, 32

„Před založením družstva jsem pět let pracovala pro italskou společnost produkující sýr. Ta ale ukončila svoji činnost. Teď žiju jen z výdělku z družstva a snažím se plně věnovat aktivitám s ním spojenými. Vyděláváme dohromady s manželem dost na to, abychom uživili naše děti i nás.“ Amira, 39

3. Participace v družstvu - hmotné benefity, nepeněžní benefity, sociální dopad, nevýhody

Družstvo v Konsu je velmi motivované pro šíření svých znalostí a ideje rozvoje pomocí moringy. Už jen to, že čerstvé suroviny pro výrobu finálních produktů jsou odkupovány od farmářů z okolí, naznačuje širší dopad než jen a pouze na samotné členy družstva. Mezi členy panuje přátelská atmosféra, ačkoliv nemají pravidelnou pracovní dobu a setkávají se hlavně při plnění objednávek určitého množství moringy. Členové nezmiňovali žádné konflikty v rámci skupiny, což může být

odůvodněno jejich menším počtem, kolize mezi nimi jsou méně pravděpodobné. Dobrým vztahům mezi členy může svědčit i rotační střídání postů, nevzniká tak tlak z pocitu nedocení jednotlivých členů. Při setkáních mimo družstvo se baví zejména o morinze, potenciálních krocích a možnostech. Vedoucí družstva se snaží ke všem členům přistupovat stejným metrem, a když je potřeba, nebojí se zapojit i ochotné nečleny – farmáře a lidi z města. Družstvo má svůj vlastní spořicí účet, ze kterého kupují moringu pro další zpracování od farmářů z oblasti Konsa. Kromě toho má každý člen svůj vlastní účet, kam si ukládá peníze spravedlivě rozdělené z prodeje vyrobených produktů. S tímto účtem mohou samozřejmě libovolně nakládat.

„S přáteli z družstva se občas setkáváme na trhu, ale hlavně při práci v družstvu. Motivujeme jeden druhého a chceme se věnovat zahraničnímu prodeji moringy a také motivovat a školit další lidi.“ Berhanu, 32

„Naše družstvo se především zajímá o možnosti všestranné pomoci prostřednictvím produkce a prodeje moringy. Chceme podpořit jak farmáře, od kterých čerstvou surovinu odkupujeme, tak lidi, kteří výsledný produkt užívají.“ „Například v regionu Tigray jsme uspořádali školení o zpracování a použití moringy. V tomto regionu totiž moringa roste, ale není zde zažitá tradice jako v Konsu nebo Arba Minch. Nedokážu vidět potenciál a nevyužít ho. Z tohoto důvodu jsem naše družstvo založila.“ Amira, 39

„Výdělek si mezi sebou v družstvu rozdělujeme rovným dílem.“ Berhanu, 32

„Naše družstvo vykupuje moringu od farmářů v této oblasti. Jsme velmi vděční za každého nového farmáře a za každého takového, který pěstuje a sází moringu. Jestliže dostanou za svoji moringu zapláceno mají větší motivaci pokračovat ve farmaření.“ Berhanu, 32

Jako nevýhoda na členy družstva působí zejména doba zabírající zpracování. Od koupení a sesbírání čerstvých surovin až po finální zpracování. To by se podle názoru pana Melgiste dalo řešit modernizací výroby, tzn. pořízením technologií, které by usnadnily a urychlily všechny fáze zpracování. Tyto technologie jsou ale zatím pro družstvo nedostupné z finančních důvodů. Zatím jsou ve fázi

představování moringy lidem. K tomu dochází prostřednictvím prezentací na výstavách zemědělských plodin v Addis Abeba, Hawasse a dalších blízkých městech. Tyto výstavy organizované vládou probíhají dvakrát do roka. Dostat se do města s veškerým potřebným materiálem k prezentaci není levnou záležitostí, ale často zde i hodně produktů prodají, takže ve výsledku má participace na takových akcích svůj efekt. Navíc existuje potenciál, že zaujmou zahraniční investory. Dvojsečnou zbraní je stoupající cena čerstvé i zpracované moringy. Produkty, které družstvo vyrábí, lze sice prodat za vyšší cenu, zároveň ale utratí více za nákup čerstvých surovin od farmářů.

„Celý proces od nákupu listů až do prodeje produktu je velmi zdoluhavý. Na výstavách se stává, že se lidé dívají a zajímají, ale nekoupí nic.“ Berhanu, 32

Obr. 21 Členové z družstva v Konsu účastníci se výzkumu

Autor: Čermák M.

5.5.3 Farmáři

Farmáři jsou v řetězci podnikání s moringou důležití, protože od nich místní producenti nakupují čerstvé listy. Do výzkumu byli zahrnuti zemědělci z oblasti mezi městy Arba Minch a Konso a také ze samotného Konsa. Jedná se o farmáře, kteří jsou napojeni na obchodníky zahrnuté do výzkumu. Ne všichni prodávají čerstvou moringu větším producentům nebo do družstev pro další zpracování. Prodej je někdy směřován jen na místní trh konající se ve větších městech, který probíhá

dvakrát do týdne a lidé na něj musí urazit několik kilometrů dlouhou cestu. Někteří z dotazovaných však mají velmi nízkou motivaci pro rozšíření svých možností, ačkoliv by rádi disponovali většími finančními obnosy. V rámci této skupiny proběhly rozhovory s pěti participanty. Jedná se o absolutně náhodný vzorek farmářů, jejichž jediným pojátkem je hospodaření s moringou. Všichni moringu zařazují dennodenně do svého jídelníčku, ale snad, protože žijí v místech, která jsou vzdálenější od většího centra, nejsou zcela obeznámeni se svými potenciálními možnostmi.

Obr. 22 Způsob sušení listů moringy farmáři

Autor: Čermák M.

1. Pohlaví, věk, rodinný stav, domácnost, motivace

Rozhovory proběhly se dvěma ženami a třemi muži ve věku 25 – 30 let. Až na jednoho farmáře všichni žijí své početné rodiny a žijí v tradičních domech kruhového půdorysu postavených z hlíny a trusu. Není nic neobvyklého, že v jedné domácnosti žije 2 – 6 dětí společně se čtyřmi dospělými lidmi. Jedná se o rodiny, které žijí závislé na zemědělství a vlastní zemědělské produkci.

Obr. 23 Domov jednoho z farmářů, na zemi moringové listy

Autor: Čermák M.

2. Příjem, výdaje

Příjem farmářů není stabilní, v závislosti na počasí se pohybuje od 95 do 250 birr za týden. Dva z farmářů chodí občas prodávat moringu společně s ostatními plodinami na trh do nejbližšího města. Jeden z nich zároveň prodává čerstvé listy moringy překupníkům, kteří ji následně prodávají na trzích. Stejně tak činí i další dva. Jeden z dotazovaných prodává i jiné plodiny než moringu, tu používají jako potravinu a ingredienci pro výrobu tradičního alkoholu (tcheka). Ačkoliv se může zdát, že farmáři strádají, není to tak docela pravda. Všichni zmiňovaní jsou více méně potravinově nezávislí. Do svého jídelníčku zahrnují plodiny vypěstované jimi samotnými na jejich polích. Dva z nich jsou spokojeni se svým výdělkem, stačí na to nejnnutnější jako například olej, sůl, koření, lékařskou péči v případě potřeby. Všichni se ale shodují, že kdyby jejich příjem byl vyšší, investovali by do nákupu dobytka, půdy a vylepšení zařízení domu. Nikdo z těchto farmářů nezná účinky na různé zdravotní problémy a jen pan Amadi Khale někdy dříve slyšel o možnost výroby prášku z drcených listů moringy.

„Můj příjem je z farmaření. Prodávám kukuřici a moringu, ale moringa vynáší míň. Jsem ale soběstačný, nepotřebuju kupovat potraviny, vše co potřebuju, mám

z našeho pole. Pokud si něco kupuju, je to tradiční alkohol, který mně dodává energii při práci na poli. Občas si koupím oblečení nebo boty, ale jinak si peníze ukládám a šetřím.“ „Vím, že se listy moringy dají usušit a rozdrtit na prášek, rád bych se tuto metodu naučil. Nějakého školení bych se zúčastnil jen v pro mě dosažitelném místě, a to v období kdy nemám moc práce.“ Amadi, 27

„Suma, kterou si vydělám je hodně proměnlivá. Potraviny máme většinou svoje z našich polí, takže i když výdělek není nijak závratný, stačí nám. Je to asi 160 birr za týden. Peníze potřebuji hlavně na lékařskou péči, koření, svíčky, olej...“ Diarra, 30

„Většinou prodávám kukuřici a další plodiny. Z toho máme peníze, kterých ale vlastně nepotřebujeme moc. Z toho mála co si vyděláme prodejem plodin, zaplatím vše pro naše děti. Nechci chodit někam daleko na trh prodávat moringu. Můj výdělek je kolem 250 birr za týden.“ Kaleb, 25

„Moringu používáme hlavně pro domácí spotřebu. Když máme nějaký přebytek usušíme jej a prodáme lidem z Arba Minch a jiných míst. Kromě toho prodáváme tef a kukuřici. Veškerý výdělek je z farmaření a dohromady to dělá maximálně 150 birr týdně. Tento příjem nám nestačí, a kdybychom měli víc peněz, investovali bychom do půdy, dobytku nebo nového domu. Je ale těžké něco uspořit, protože v období sucha, kdy se plodinám méně daří, utratíme to, co našetříme během období dešťů.“ Kofi, 25

„Moringu občas prodáváme, ale moc peněz tímto prodejem nevyděláme. Když jí máme objemnou úrodu, dáváme ji ovcím jako krmivo. Dvakrát týdně ale chodíme na trh prodávat jiné plodiny. Vyděláme si asi 150 birr za týden, ale není to pravidlem. Peněz nemáme moc, kdyby to bylo možné, našetříme si na dobytek. Platíme našim dětem školní potřeby, ale mnohdy na to náš výdělek nestačí a někdy je potřeba, aby děti zůstaly doma a pomáhaly s prací na poli.“ Ajani, 35

5.5.4 Obchodníci

Méně početnou, ale stejně tak důležitou a poslední dotazovanou skupinou jsou obchodníci. Jedná se o Etiopany, kteří znají potenciální hodnotu moringy na zahraničním i lokálním trhu a zároveň znají situaci farmářů. Ti, s nimiž jsme mluvili, se pokouší tyto dvě skutečnosti propojit. Někteří odkupují čerstvé moringové listy od lidí, kteří je zrovna mají, jiní mají dlouhodobě stejného „dodavatele“. Tito

podnikatelé mají jen pár zaměstnanců, kteří objíždí farmy, vykupují moringu a potom pomáhají s jejím zpracováním. Jeden z dotazovaných producentů zatím plánuje zaměstnat více lidí, dosud ale vyrábějí moringový prášek pouze s manželkou svépomocí.

Většinou si tito obchodníci přivydělávají ještě dalším podnikáním. Podnikatelé mají svůj příjem citelně vyšší díky prodeji moringy. Žádný ze zpovídaných participantů v této skupině se nezabývá obchodem s moringou déle než čtyři roky. Sami konstatují, že před čtyřmi roky v Etiopii nikdo nemělo tento produkt zájem, změna nastala, až když se o ní začalo mluvit a psát v médiích. Z moringy, „denního chlebu“ chudých se stala „superpotravina“ a bohatí lidé jí přestali opovrhovat. To byla příležitost pro tyto malé podnikatele, malé farmáře, a také pro mezinárodní a vládní organizace, které, jak již bylo řečeno, uspořádali nespočet školení a vzdělávacích kurzů a podpořili materiálně nebo finančně nově vzniklá družstva. Do té doby byla moringa i pro dotazované podnikatele zejména potravinou nebo se od malička stýkali s jejím využitím v tradiční medicíně. Tito podnikatelé se chopili této nové obchodní šance díky zahraničním investorům a poradcům. Manželský pár působící v Konsu má poradce z USA, Španělska a Německa, mladý podnikatel z Arba Minch má konzultanta ze Švédska a v začátcích spolupracoval s lidmi z USA. Starší paní, která vlastní malinký, ale úspěšný obchod v Konsu, spolupracovala s Italy. Většina osob podnikajících s moringou na této úrovni jsou erudovaní lidé, s konkrétními představami o tom, kam by se podnik měl posouvat. Zmínění lidé i ti ostatní, kteří se pohybují v obchodu s moringou, vědí o jejím potenciálu, ale podle všeho potřebují onu podporu ze zahraničí alespoň v začátcích, kdy se na trhu teprve začínají orientovat, a také potřebují počáteční kapitál.

Pan Abel Selassie je producentem z Arba Minch, který jako první dosáhl na licenci pro export moringy do zahraničí. Mimo to, že zpracovává moringu vypěstovanou jeho rodinou, tak také odkupuje moringu od farmářů a dále ji sám zpracovává – suší a drtí. Pan Abel využívá pro drcení lístků moringy elektrifikovaný drtič přivezený z Číny a sestavený přímo pro drcení sušených listů, za jehož použití musí platit. Na stálý pracovní poměr má zaměstnané dvě osoby, které se starají o výkup od farmářů. Ten farmář, který zrovna má čerstvou moringu, zavolá panu Abelovi, a ten

pro ni pošle své zaměstnance. Případně odkup probíhá objíždkou už známých farmářů a poptáváním čerstvé moringy. Tak jako v družstvech ani pan Abel neodkupuje vše, co mu je nabídnuto, ale kvalitu listů kontroluje.

Obr. 24 Sušárna pana Selassie

Autor: Čermák M.

1. Pohlaví, věk, rodinný stav, domácnost

Pan Abel Selassie z Arba Minch má 30 let. Nedávno se mu narodilo dítě, zatím však žije ve společné domácnosti s matkou a dvěma dcerami své sestry. Pan Doron Sabha má 41 let a domácnost sdílí s manželkou, jejich třemi dětmi a jeho rodiči. Paní Ayelet Shachor, v Konsu přezdíváné Mother Moringa, je 48 let. Má deset dětí, které sama vychovává a podporuje je i finančně, a to hlavně ve studiu. Její manžel nemá práci a podle jejích slov ani zájem podílet se na financování domácnosti.

2. Dřívější způsob obživy, příjem, výdaje

Jak již bylo řečeno, obchodníci většinou mají mimo produkci výrobků z moringy další zdroje profitu. Kromě paní Ayelet. Ta má svůj malý obchůdek v centru Konsa, kde prodává celé sušené i drcené listy moringy, dále semena a kořeny z ní. S prodejem dalších drobností (jako například sirky) si týdně vydělá 2500 birr. Je to velký finanční skok proti tomu, kolik si vydělala, než svého obchodu zařadila moringou. Děti jí

pomáhají s produkcí, balením balíčků, sušením atd. Podle jejích slov jí peníze stačí na vše potřebné. Pan Abel vlastní v Arba Minch malý fotografický ateliér. Ještě předtím, než jeho otec zemřel, studoval univerzitu, u toho ale vydržel jeden rok. Pak musel pomáhat ovdovělé matce s domácností. Díky tomu, že cestoval po Etiopii jako turistický průvodce, se spřátelil se Švédem, který měl podobné životní hodnoty. Spolu pak hledali předmět společného podnikání. S moringou začal podnikat v roce 2012, kdy už měl nastudovány léčivé účinky užívání částí moringy z internetu. Do té doby znal jen její tradiční použití. Jeho příjem se navýšil asi o 5 000 birr. Určitou část peněz, které si vydělá, investuje do podpory svých neteří a matky, samozřejmě finančně podporuje také svoji manželku. I přes tyto výdaje mu stále zbývá dost peněz na podnikání a zábavu. Pan Doron Sabha je vystudovaný učitel, ale více než učení se věnoval provádění turistů. Jeho žena je vystudovaná zdravotní sestra. Spolu mimo podnikání s moringou provozují jeden malý obchůdek v blízkosti Konsa, druhý v Arba Minch, kde prodávají převážně drogerii. Nejsou na výdělků z moringy úplně závislí, obchody jim vynášejí dost peněz na to, aby mohli nakoupit vybavení do domácnosti, potraviny a platit svým dětem školné.

„V sezóně, kdy se mně daří nejvíce, je můj výdělek 2500 birr za týden. Z toho nejméně 200 birr utratím týdně za olej, potraviny, dřevo, jednou za rok oblečení, uhlí a dále investuju do vzdělání mých dětí. Z našetřených peněz jsem si postavila nový dům. V dobách, kdy jsem jen chodila prodávat na trh, jsem si vydělala 300 birr za měsíc. Ani teď to není vždy snadné, ne vždy prodám tolik, kolik bych chtěla, ale současná situace je mnohem lepší než kdy dřív. Navíc jsem slavná, obchodníci a lidé z Konsa mně přezdírají Mama Moringa.“ Ayelet, 38

„Za nákup koření, potravin, investice do domácnosti a placení školného dětem mé sestry utratím měsíčně asi 3 500 birr. Někdy je to víc někdy míň. Vzhledem k tomu, že si měsíčně vydělám někdy i 10 000 birr (cca 2500 birr týdně) mně zbývá ještě dost peněz na nákup oblečení a zábavu.“ Abel, 30

„Pokud jde o obyt dobře a prodáme hodně moringy a zboží v obchodech je náš profit 7 000 - 10 000 birr za měsíc (1750 – 2500 birr za týden). Snažíme se peníze šetřit, abychom je mohli v budoucnu investovat do rozšíření výroby.“ Doron, 41

Obr. 25 Manželé Sabha před svým obchodem s drogerií

Autor: Čermák M.

3. Motivace pro podnikání a výhledy do budoucna

Velcí obchodníci pan Doron a pan Abel podnikají s cílem zvýšit svůj životní standart, ale nejde jim jen o to. Jejich hlavním motivem je rozšiřovat povědomí o morinze a využití lokální suroviny pro podporu místních obyvatel. Oba mají certifikát na export a shodují se, že získání certifikátu Organic food nebo Bio certifikátu by ještě více podpořilo zájem zahraničních investorů. Manželé Sabha by si v případě vyššího profitu pořídili půdu, postavili dům a zakoupili stroje na mletí a balení moringy a další předměty pro usnadnění produkce. Pak by byli schopní vyrábět větší množství a plnit případné velkoobjemové objednávky ze zahraničí. Ruku v ruce s rozšířením výroby by šlo zaměstnat více místních lidí. Pan Abel zná místní poměry také velmi dobře a ví, že téměř každá domácnost v oblasti má nejméně dva stromy, z nichž její obyvatelé nespotřebují všechny listy. V tom viděl potenciál. Sám žil mnoho let v chudobě a teď by velmi rád pomohl lidem, kteří jsou v podobné situaci, jako byl on. Podle něj obyvatelé nevědí, jak podnikat, neznají poměry, nečtou, ale mohli by spolupracovat s ním. Paní Ayelet odkupuje čerstvé moringové listy od farmářů z okolí. Není tak velkým producentem jako ostatní dva obchodníci a nezmiňuje zvláštní zájem o podporu farmářů. Má dobré znalosti o morinze, o jejích účincích a

použití, stejně jako předchozí obchodníci, bohužel ale nemá mnoho možností a zkušenost s podnikáním. Ráda by pořídila stroj na zpracování moringy a zajistila si vlastní značku, ale to pro ni zatím není dosažitelné. Zná více žen, které prodávají moringu jako ona. Nejsou sobě konkurencí, spíše si radí a vyměňují zkušenosti se zpracováním a přípravou moringy.

„Spousta lidí chodí prodávat moringu na trhy, ale o úspěšnosti jejich prodeje by se dalo polemizovat. Výhodou je, že jsem schopný mluvit dobře anglicky, amharsky a také různými místními dialekty. Mohl jsem domluvit spolupráci s farmáři, kteří se později stali našimi dodavateli. Zároveň jsem stále doprovázel turisty a tím vznikl finanční základ pro naše podnikání. Při prohledání internetu jsem zjistil, že etiopská moringa není skoro vůbec známá. Stali jsme se tedy jedněmi z prvních producentů v oblasti, a co je významnější, prvními obchodníky s licencí na export.“ Abel, 30

„Chci podpořit poptávku po produktech z moringy, protože opravdu chci dát šanci obyvatelům mého regionu. Moringa je zázračný strom díky jejím léčivým účinkům a nutriční hodnotě. Má velký potenciál. Takže teď, prodejem prášku z moringy chci pomoci farmářům žijícím ve špatných podmínkách.“ Abel, 30

„Můj přítel ze Švédska a přátelé z Česka zvyšují prodejem produktů z moringy povědomí o jejích účincích. Lidé v těchto zemích ji budou kupovat víc a víc a ve výsledku se zvýší poptávka. V reakci na zvýšení poptávky budou místní farmáři pěstovat a produkovat více moringy a tím se zlepší jejich příjem a životní standart. Už nebudou trpět nedostatkem.“ Abel, 30

„V budoucnu bychom rádi otevřeli nový moderní obchod s moringou, kde budou i stroje na balení produktů. Další vizí do budoucna při vyšším výdělku je koupě půdy, postavení velkého domu a pořízení strojů na zpracování moringy.“ Doron, 41

6. Externí vlivy na pěstování, zpracování a prodej moringy

Při obchodování s moringou se úspěšnost, motivace, efektivita neodvíjí jen od jedinců zapojených do tohoto byznysu. Tak jako při podnikání s jinými komoditami mají na obchod vliv okolní procesy, činnost lidí ve stejné pozici, povinnosti či ústupky vůči třetím stranám. A speciálně v zemědělském odvětví mají důležitý vliv přírodní podmínky. Bohužel ne vždy a ne všechny tyto vlivy mohou sami farmáři,

obchodníci, členové družstev ovlivnit. Všichni kdo se s těmito překážkami potýkají, je ale považují za součást procesu učení se a získávání zkušeností pro vyšší odolnost a znalost možných situací. Účastníci výzkumu často měli co říci minimálně k jednomu ze zmíněných faktorů vlivu.

a) Klimatické podmínky

Jedná se o faktor, který nikdo nemůže přímo a v krátké době ovlivnit. S měnícími se přírodními podmínkami se snaží smířit i lidé v těchto oblastech. Pro ně je dopad však mnohem zásadnější než pro obyvatele globálního západu. Jak říkají sami účastníci výzkumu, změny počasí ovlivňují jejich zaběhlé činnosti. Všimají si změn a posouvání období dešťů a období sucha. Je jimi ovlivněna například docházka dětí do škol, období sklizně, konání trhů. Ale lidé v těchto končinách jsou tvůrčí a zdá se, že si umí poradit s těžkými situacemi. Například, co zůstává pravidlem, je invaze červů na listech moringy. Většinou toto období trvá měsíc (obvykle červen, nebo červenec), ale i za tak krátkou dobu může tento hmyz zásadně ovlivnit úrodu. Farmáři však nezoufají, mají svůj postup a v podstatě s tímto problémem nedělají nic jiného, než že počkají, až celý kritický měsíc pomine, nebo ořežou všechny větve napadeného stromu.

„Po většinu období dešťů se děti nedostanou do školy, takže jsou doma a je potřeba jim připravit jídlo. To je ale obvykle těžké, protože nemám téměř žádný příjem. Moringa totiž schne pomaleji a prodej na trhu je omezen na dny, kdy neprší a není vše podmáčené. Když to jde, snažím se prodávat aspoň nezralé mango kupcům z města, kteří občas přijedou. Ti mango nechají dozrát na nějakém místě a pak je prodávají v Arba Minch, Hawasse a dalších městech.“ (družstvo v Arba Minch, Mazaa, 28)

„Velkým problémem je hmyz, který se objevuje v období dešťů. Malí červi, kteří se drží na listech, jsou schopni zničit celou úrodu, tím pádem i výnosy. Ale máme své metody a buď počkáme, až období přejde nebo všechny napadené větve ořežeme. Za krátký čas vyrazí nové zdravé. Mezi další potíže, se kterými se pěstitelé potýkají, patří změny klimatu. Je více deštivo, což opět způsobuje nižší úrodnost, jelikož

moringa je spíše suchomilná. Nicméně jde o velmi odolný druh, takže ačkoliv je úroda nižší, nikdy není nulová. (družstvo v Konsu, Amira Menghe, 39)

„Tento rok byl dostatečně deštivý, ale opět se na listech začínají objevovat červi, kteří je požírají. Nemůžeme ale použít žádné pesticidy, protože bychom ztratili certifikaci „organic“.“ (družstvo v Konsu, Berhanu Melgiste, 32) 7

Obr. 26 Listy moringy napadené a sežrané červy

Autor: Čermák M.

b) Vlády, neziskové organizace

Obě družstva spolupracují, nebo v minulosti spolupracovali se zahraniční neziskovou organizací. Členové družstva v Arba Minch hodně zmiňují dopad spolupráce s japonskou JICA. Tato podpora jim pomohla rozšířit si povědomí o použití moringových listů a také o fungování a řízení družstva. JICA by ale nezačala s tímto projektem bez podpory vlády. Vláda sama má konkrétní strategie podpory farmářů a družstev. Například dvakrát do roka probíhá ve všech větších městech výstava produktů zemědělství, kde farmáři mimo prodej mohou prezentovat svou práci. Vliv na snahy zemědělců a obchodníků mají i lidé ze zahraničí, pracovníci ambasad, podporující je nákupem produktů. Nakupují-li místní produkty, podporují hlavně motivaci pracovníků družstev či obchodníků, kteří se snaží zúročit to, co se naučili od svých předků, potažmo na školeních.

„Školení, která nám poskytla JICA prostřednictvím programu OVOP mně rozšířila znalost o zdravotních účincích užívání moringy.“ (družstvo v Arba Minch, Behati Ochoyla, 49)

„Před školením, které nám poskytla JICA jsem moringu používala vždy čerstvou. Díky školení jsem začala moringové list sušit a prodávat do družstva.“ (družstvo v Arba Minch, Zala Kadish, 32)

„Vláda občas podpoří pěstování obilí a ječmene, a to hlavně v obdobích sucha. Hlavně ale poskytuje sazenice a mimo to pořádá školení. Možná by se mohla více zamyslet nad zajištěním zavlažování, které by zmírnilo dopady sucha. Pro nás samotné je příliš drahé kupovat například kanystry na chytání vody.“ (družstvo v Arba Minch, Liya Petach, 30)

„Někdy musíme platit různé poplatky vládě, ale na druhou stranu nám vláda čas od času dodá hnojiva. Hnojivo je pro nás velmi drahé, za 1 kg platíme 14 birr.“ (družstvo v Arba Minch, Behati Ochoyla, 49)

„Vláda uspořádala školení o tom jak založit družstvo, co je pro jeho funkci potřeba atd. Vláda organizuje i výstavy zemědělských produktů. Probíhají 2x ročně v Addis Abeba a Hawasse.“ „Před rokem ještě moringa nebyla tak populární. Zájem za zahraničí stoupl po různých výzkumech, které provádí lidé z různých zemí.“ (družstvo v Konsu, Berhanu Melgiste, 32)

c) Ostatní prodejci a pěstitelé moringy

Vliv zejména na veřejné povědomí o morinze má činnost některých dalších obchodníků a pěstitelů moringy. Jejich aktivity jsou protichůdné ke snahám zkoumaných skupin producentů a mají na ně bohužel většinou negativní dopad. S rostoucím zájmem o moringu se zvýšil počet producentů a zpracovatelů, ale i takových, kteří se snaží jen utržit peníze na úkor kvality. Zejména během několika prvních let, v době zvýšení popularity, se objevilo několik falešných produktů. Ne zcela výjimečně se stávalo, že obsah pytlíku s produktem měl sice odpovídající barvu, ale složení bylo zcela nevyhovující. Rozhodně se nejednalo o čistou moringu, nebo moringu vůbec. „Producenti“ jednoduše použili namleté sušené listy jiného rostlinného druhu a vydávali je onu věhlasnou superpotravinou. Vláda už údajně

podniká patřičné kroky pro zamezení tohoto podnikání, a to pomocí udělování licence na prodej. Toto obelhávání neznalých zákazníků ale zapříčinilo krátkodobý pokles zájmu o produkty. Tradici pěstování moringy ohrožuje také vysazování tržních plodin.

„Někteří lidé suší moringu špatně a tím výsledný produkt ztrácí na kvalitě. Navíc ji prodávají hodně pod cenou, a to způsobuje konkurenci a také špatné jméno. Totiž lidé mohou mít zdravotní potíže z nesprávně zpracované moringy. Ohledně tohoto problému zkusíme s vládou vyjednat konkrétní podmínky pro jeho zamezení. Stejně tak jednáme s místními lidmi. Bude lepší, když moringu prodají do družstva, kde ví, jak ji nejlépe zpracovat.“ (družstvo v Konsu, Amira Menghe, 39)

„Stává se čím dál běžnější, že farmáři raději než tradiční plodiny začnou pěstovat tržní plodiny. V sezoně kdy tyto druhy plodí a sklízí je, si mohou vydělat nárazově hodně peněz.“ (obchodník Doron Sabha, 41)

„Stává se, že za některými farmáři přijdou bílí lidé a projeví o moringu zájem. Slíbí, že se pro ni vrátí, ale tento slib nedodrží.“ (farmářka Ajani Terefa, 35)

Obr. 28 Žena z kmene Hamarů prodávající listy moringy na trhu

Autor: Čermák M.

7. Diskuze

Základní linií této diplomové práce tvoří zjišťování potenciálu. Abychom ale mohli správně vyhodnotit potenciál, v tomto případě konkrétně rozvojový potenciál družstev zpracovávajících moringu olejodárnou, je potřeba znát i hodnoty jiných aktérů než jen těch, kteří byli primárním objektem. Než se farmáři stanou členy družstva, mají docela jiné podmínky. Z rozhovorů s farmáři vyplývá, že mnohem častěji prodávají své výpěstky prostřednictvím překupníků. Ti ale většinou nemají příliš férové sazby, ale farmáři stejně prodají, co mohou, aby utržili alespoň něco. První výhoda členství v družstvu související s předešlým je skutečnost, že družstva od svých členů odkupují suroviny a tím jim zajišťují stabilní příjem. Platí je spravedlivě, a to jak během období dešťů, tak během období sucha, kdy ceny

rapidně klesají. Farmáři, kteří jsou členové družstev, nejsou zranitelní vůči neférovým obchodům a nemusí mít obavy z poklesu ceny pod přijatelnou hodnotu. Navíc, jsou-li farmáři spojeni s družstvy, získávají i možnost hájit svá práva na půdu a lepší pracovní příležitosti (Nuredin a Byeong, 2015). Na druhou stranu, z rozhovorů s farmáři vyplývají jen náznaky nespokojenosti či nedostatku. Zřejmě díky jejich soběstačnosti v rámci potravinového zabezpečení nejsou nuceni podnikat významnější kroky cílené na profit. Jejich přání do budoucna jako mít půdu, zvířata a nový dům, jsou, s nadsázkou, stejná jako přání obyvatel kterékoliv země. Kromě zmíněných výhod členství, které je možné na základě výzkumu porovnat s realitami nečlenů (farmářů), jsou dalšími také i) získávání nových zkušeností prostřednictvím průběžných školení a prací na propagaci produktu, ii) získaná finanční nezávislost, iii) osobní vztahy a přínosy z těchto osobních vztahů, iv) navazování nových kontaktů, v) větší šance spolupráce se zahraničním investorem. Zpráva ILO (2014) také uvádí další výhody členství v družstvu. Například otevření trhu členům družstev, podpora zemědělství, marketingu a exportu a další. Tyto ale z rozhovorů nevyplývají, nelze tedy jistě říct, že tento model je aplikovatelný obecně. Při srovnání získaného profitu jednotlivců za týden ve všech třech skupinách, mají největší zisk jednoznačně obchodníci. To je pravděpodobně dáno jejich kontakty na zahraniční investory a také dlouhodobou spoluprací s jinými obchodníky z velkých měst. Ti většinou nakupují větší množství a pravidelně což vysvětluje vyšší příjem, než mají např. družstva. Výdělek členů družstev není tak stabilní. Velmi záleží na stabilitě a síle spolupráce s obchodníky ze zahraničí nebo větších měst. Nelze definovat, proč je tento kontakt snadnější pro jednotlivé obchodníky než pro družstva. Lze se však domnívat, že družstva byla založena vnějším aktérem, který pomohl se založením a školeními v prvních pár letech, ale po skončení projektu „odešel“ a členové družstva se měli začít vést sami. Je tedy možné, že došlo k oslabení vztahů s případnými investory, protože členové družstva byli nuceni soustředit se na chod a udržení běhu družstva. V případě družstva v Arba Minch po dva roky probíhá spolupráce s českým dovozcem a družstvo v Konsu také spolupracuje se zahraničními dovozci, a to z Itálie, Kanady. Ženské družstvo navazuje nové kontakty hůře snad i kvůli oblasti svého působiště, která je spíše na okraji než v centru. Podle mého názoru má výhodnou pozici druhé družstvo, v centru Konsa. Dalším faktem,

je, že vedoucí družstva v Konsu i jeden jeho další člen mluví anglicky. To do budoucna může přinést nárůst spolupráce se zahraničními dovozci a investory. Paní Amira a pan Berhanu jsou kromě toho vysokoškolsky vzdělaní lidé, paní Amira už ve svém dřívějším zaměstnání spolupracovala s lidmi ze zahraničí. Z tohoto výčtu lze tedy odvodit, že i vlastnosti a schopnosti lidských zdrojů hrají zásadní roli v úspěšném podnikání. I obchodníci pan Doron a Abel jsou vysokoškolsky vzdělaní. Mají společné to, že oba dříve pracovali jako turističtí průvodci, což lze považovat za výhodu. Mluví anglicky a mají kontakty v zahraničí. Navíc potenciální zákazníci ze zahraničí je měli možnost poznat během společných turistických túr, mají k nim důvěru. Družstva a obchodníci projevují snahu spolupráce s farmáři, s místními lidmi. Rozumí tomu jako podpoření svého lidu. Tímto přecházíme k významu moringy pro obyvatele zkoumaných oblastí. Z výzkumu jednoznačně vychází několik úrovní významu, toto je podrobněji rozebráno v kapitole 5. 4. Důležitou podkapitolou je kap. 5. 4. 6 Rozvojový potenciál a motivace. Tato svým způsobem odpovídá na hlavní výzkumnou otázku: *Jak významný je rozvojový potenciál družstev zpracovávajících moringu olejodárnou?* Konkrétně v oblastech kde výzkum probíhal má moringa potenciál zejména jako tržní plodina. Mezi vědeckými články lze najít takové, které se zaměřují na léčivé a nutriční vlastnosti tohoto druhu. V Konsu ani v Arba Minch jsme mezi participanty nezaznamenali (ani vizuálně ani odpověďmi), že by trpěli podvýživou. To je samozřejmě diskutabilní, neboť lidé trpící podvýživou nemusí být rozeznatelní na první pohled. Nicméně jak již bylo řečeno, žádný z účastníků výzkumu nezmínil ani nenaznačil nedostatek potravin v jeho životě. Jak řekl pan Doron, obchodník, může to být spojeno právě s užíváním moringy. Ale například Neundorf (2015) se ve své práci zabývá moringou jakožto prostředkem k řešení podvýživy. Neundorf se ale orientuje na oblast Madagaskaru, kde užívání moringy není tak tradiční. Ztotožňuji se s jejím tvrzením, že je žádoucí šířit znalosti o morinze, školeními o jejím použití pro obyvatele oblastí, kde přirozeně roste. V oblasti výzkumu má moringa rozvojový potenciál hlavně jako tržní plodina. Avšak ze získaných výpovědí obyvatel není komplikované vyčíst, že k tomuto původnímu druhu mají osobní vztah a sami vidí potenciál v hospodaření s ní a jejím používání. Nejlepší závěrečnou variantou v případě této práce by bylo propojení obchodníků, družstev i farmářů v Konsu a Gamo Gofa zóně. Za účasti zahraničních investorů,

majících zájem o kvalitní výrobky z moringy, by mohly být vystaveny budovy pro zázemí nově propojeného družstva. Možný koncept se zdá jednoduchý, je však potřeba počítat s místními poměry a zvyklostmi. Nelze zcela jistě předpokládat, že by tato cesta byla možná. Avšak považuji za vhodné využít tuto práci jako podklad pro další výzkum, který by mohl osvětlit reálnost uskutečnění zmíněné varianty.

ZÁVĚR

Družstva jsou pro komunity v Etiopii důležitým prostředkem k získávání financí a také seberealizace. Participace v družstvu umožňuje, speciálně ženám, zlepšení jejich životního standardu. Zvláště zemědělská družstva mají potenciál být trvalou cestou k rozvoji. Tím lépe, jsou-li k rozvoji využity místně dostupné zdroje, ke kterým obyvatelé váže blízký vztah. Plní se tímto rozvoj s přístupem down-top. Soudím, že cesty k rozvoji vedené tímto způsobem mají větší potenciál k udržení a vyvíjení se i v budoucnu než „invazivní“ způsoby rozvoje. Zúčastnění lidé mají velkou chuť se učit, případně i zvýšit produkci, problémem je ale vstupní kapitál a poptávka. Tyto dva zásadní faktory mohou být ovlivněny šířením povědomí o léčivých a nutričních účincích moringy v rozvinutých zemích. To se v podstatě, díky šířícímu se trendu zdravého životního stylu, už pár let děje. Avšak proto, aby se propojily jednotlivé články sítě produkce, je potřeba rozšířit znalost a povědomí o možnostech vnitřní spolupráce přímo v zájmové oblasti. Každý nový, ale i současný projekt zaměřený na družstva by si měl klást za prioritu jejich zapojení do nových výrobních a marketingových linek tak, aby jejich fungování nemuselo být přerušeno ani oslabeno. Prvním krokem však bude zaměření se na zlepšování fungování a technického zázemí družstev. Družstva zpracovávající moringu mají potenciál neboť moringa i družstva už po dlouhá léta spojují obyvatelé. Pokud tedy dochází k propojení dvou předmětů, na etiopském venkově zažitých, a lidé neztrácejí motivaci ba naopak, je vhodné tento koncept šířit a vylepšovat. Na závěr bych ráda uvedla etiopské přísloví příznačné pro tuto práci: *„Když se pavučiny spojí, mohou i lva svázat“*.

ZDROJE

Alemu M.M., 2016, *Indigenous Agroforestry Practices in Southern Ethiopia: The Case of Lante, Arba Minch*, Open Acces Library Journal, vol. 3, England, ISSN: 2333-9705

Alemu M. M., 2017, *Agricultural Extension for Enhancing Production and Productivity: The Case of Southern Ethiopia, Arba Minch Zuriya District*, Open Access Library Journal, vol. 4, England, ISSN: 2333-9721

Ali A. M., Megento T. L., 2017, *The Energy-Poverty Nexus: Vulnerability of the Urban and Peri-urban Houselholds to Energy Poverty in Arba-Minch Town, Southern Ethiopia*, AUC Geographica, Ethiopia

Assefa E.,ACDI/VOCA, 2015, *USDA's Food for Progress Program Strengthens Ethiopia's Dairy Sector*, USDA Foreign Agricultural Service, Ethiopia

Bekele F. a kol., 2017, *Parasitic contamination of raw vegetables and fruits collected from selected local markets in Arba Minch Down, Southern Ethiopia*, Infectious Diseases of Poverty, Wolaita Sodo, Ethiopia

Bernard a kol., 2013, *Agricultural cooperatives in Ethiopia: Results of the 2012 ATA Baseline Survey*, International Food Policy Research Institute, Washington, DC

Berry L., 2003, *Land degradation in Ethiopia: Its extent and impact*, Commisioned by the GM with WB support

Derese Y., 2014, *Government Support Interventions and Autonomy of Agricultural Cooperatives in Ethiopia: The Case of Selected Regions*, Addis Ababa University

Dorosh P., 2012, *Food and Agriculture in Ethiopia: Progress and Policy Challenges*, University of Pennsylvania Press, ISBN 9780812208610

Emana B., 2009, *Cooperatives: a path to economic and social empowerment in Ethiopia*, CoopAfrica Working Paper No. 9, International Labour Organization, Tanzania, ISBN 9789221225621

Endeshaw A., 2015, *USDA's Food for Progress Program Strengthens Ethiopia's Dairy Sector*, Global Agricultural Information Network, Addis Abeba

Foidl N. et al., 2001, *The Potential of Moringa Oleifera for Agricultural and Industrial Uses*, Moringa oleifera webpage, Nikaragua

Förch W., 2003, *Case Study: The Agricultural System of the Konso in South-Western Ethiopia*, University of Siegen, Germany

Fuglie, L. J. (1999), *The Miracle Tree Moringa oleifera: Natural Nutrition for the Tropics*, Church World Service, Dakar, Senegal

Hartnoll, R. et al. (2003). *Příručka k provádění výběru metodou sněhové koule-Snowball Sampling* (J. Beneš, Trans.). Praha: Úřad vlády ČR. (Original work published 2003)

Hendl J., 2005, *Kvalitativní výzkum, Základní metody a aplikace*, Praha, ISBN 80-7367-040-2

ICA, 1995, *Statement on the Cooperative Identity in Review of International Cooperation 88*, Geneve : ILO

Jeffrey J., 2012, *Ethiopia Cooperatives Championed Amid NGO Restrictions*, IRIN, Addis Abeba

Krieglerová T., 2012, *Rehabilitace degradovaných půd lesnickými opatřeními, případová studie Awassa Zuria Woreda z jižní Etiopie*, Mendelova univerzita v Brně, Brno

Lemma T., 2005, in: *Cooperating out of Poverty: The Global Cooperative Campaign Against Poverty*, ILO, Geneve (Lemma, T. (2009) Growth without structures: the cooperative movement in Ethiopia Develtere P., Pollet, I. and Wanyama, F. (eds) Cooperating out of Poverty. The renaissance of the African cooperative movement, International Labour Office and World Bank Institute, Geneva.)

Miovský M, 2006, *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*, Praha, ISBN 80-247-1362-4

Mulat Y., 2013, *Indigenous Knowledge Practices in Soil Conservation at Konso People South western Ethiopia*, Journal of Agricultural and Environmental Sciences, Ethiopia

Nuredin M., Byeong W. L., 2015, *Role of Cooperatives in Rural Development, the Case of South Nations Nationalities and People Region*, Ethiopia, Science Journal of Business and Management, ISSN 2331-0626

Neundorf J., 2015, *Moringa oleifera as Possible Solution Against Malnutrition*, Bachelor theses, HONKO Mangrove Conservation & Education

Richardson P., Howarth R., Finnegan G., 2004, *The Challenges of Growing Small Businesses: Insight from Women Entrepreneurs in Africa*, SEED Working Paper No. 47, ILO, Switzerland, ISBN 92-2-116521-3

Reichl J., 2009, *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*, Praha 7, ISBN 9788024730066

Rena R., 2017, *Cooperatives in South Africa: A Review*, Indian Journal of Science and Technology, ISSN (online) 0974-5645

Seifu E., 2014, *Actual and Potetnital Applications of Moringa stenopetala, Underutilized Indigenous Vegetable of Southern Ethiopia: A Review*, Science Target: International Journal of Agriculture and Food Research, vol. 3, Botswana, ISSN: 1929-0969

Spielman J. D., Tanguy Bernard, Alemayehu Seyoum Taffesse a Eleni Z. Gabre-Madhin, 2010, *Cooperatives for staple crop marketing, Evidence from Ethiopia*, Addis Abeba, ISBN-978-0-89629-175-1

Tefera D. A. a kol., 2017, *Agricultural Cooperatives in Ethiopia: Evolution, Functions and Impact*, *Journal of International Development*

Tesfamriam K., 2015, *Cooperative Movement in Ethiopia: Development, Challenges and Proposed Intervention*, *Journal of Economics and Sustainable Development*. Vol. 6, No. 5, ISSN 2222-1700 (<http://iiste.org/Journals/index.php/JEDS/article/viewFile/20690/21612>)

Teshome Y., 2014, *From Economic Vulnerability to Sustainable Livelihoods: The Case of Oromia Coffee Farmers Cooperative Union in Ethiopia*, Iowa State University, USA

Teshome A., 2006, *Agriculture, growth and povertyreduction in Ethiopia: policy processes arend the new PRSP (PASDEP)*, Future Agricultures Research Paper 004.

Wolde S., 2017, *Women's Perception on Technology in Relation to Enhancing their Productivity: The Case of Southern Nations, Nationalities and People's Region (SNNPR), Ethiopia*, *International Journal of Sociology and Anthropology*, Hawassa Ethiopia, ISSN 2006-988x

World Bank Group, 2016, *5th Ethiopia Economic Update, Why so Idle? Wages and Employment in a Crowded Labor Market*

Zergaw N., 2016, *Goat Production Constraints and Ethno-veterinary practices in Konso and Meta-Robi districts*; Ethiopia,

Internetové zdroje:

<http://botany.cz/cs/moringa-oleifera/>

<http://www.irinnews.org/report/96718/ethiopia-cooperatives-championed-amid-ngo-restrictions>

http://www.acdivoca.org/wp-content/uploads/2016/06/USDA-Food-for-Progress-Program-Strengthens-Ethiopia-Dairy-Sector-Addis-Ababa_Ethiopia.pdf

<http://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/GeneralProfile/en-GB/231/index.html>

<http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/ETH>

<http://www.worldbank.org/en/country/ethiopia/overview>

http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R1931 <https://chilot.me/2011/11/22/cooperative-societies-proclamation-no-1471998/>

HDRA, 2002, *Moringa oleifera A Multi-purpose tree*, HDRA-the organic organization, UK